

ΙΔΡΥΜΑ: ΕΚΠΑ
ΣΧΟΛΗ: ΝΟΠΕ
ΤΜΗΜΑ: ΝΟΜΙΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΜΑΘΗΜΑ: ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ

Προπτυχιακή Εργασία με ΘΕΜΑ:

«Η επιφύλαξη υπέρ του διεθνούς δικαίου στο πεδίο των συνταγματικών δικαιωμάτων».

Όνοματεπώνυμο Φοιτήτριας: ΧΡΙΣΤΙΝΑ-ΑΡΙΣΤΕΑ ΜΑΓΚΛΑΡΑ
Α.Μ.: 1340200000310
e-mail: xristin_maglara@yahoo.gr

Αθήνα, Μάιος 2006

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ.....	- 4 -
Α. Η κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου στο Ελληνικό Σύνταγμα.	- 4 -
Β. Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου.....	- 5 -
1. <i>Οι θεωρίες του δυαδισμού και του μονισμού και κριτική προσέγγισή τους.</i>	- 5 -
2. <i>Η σχέση διεθνούς και εσωτερικού δικαίου από την άποψη του διεθνούς δικαίου.</i>	- 6 -
3. <i>Η σχέση διεθνούς και εσωτερικού δικαίου από την άποψη του διεθνούς δικαίου.</i>	- 7 -
4. Η ρύθμιση του αρ.28 παρ.1 Σ. και η αναγνώριση της υπεροχής του διεθνούς δικαίου ειδικότερα.....	- 8 -
Γ. Η διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου.....	- 12 -
1. Ιστορική εξέλιξη και σύγχρονο πλαίσιο προστασίας σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο.	- 12 -
2. Το σύστημα της ΕΣΔΑ και του ΔΣΑΠΔ για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η τριμέρης διάκριση των δικαιωμάτων βάσει του βαθμού δεσμευτικότητας της προστασίας τους.	- 14 -
Δ. Η συνταγματική και διεθνής προστασία του δικαιώματος της ζωής και της προσωπικής ελευθερίας ειδικότερα.....	- 17 -
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	- 20 -
Α. «Περιορισμοί» Δικαιωμάτων	- 20 -
1. Η συνταγματική ρύθμιση	- 20 -
Β. Το σύστημα προστασίας των αλλοδαπών.....	- 27 -
1. Η διεθνής προστασία των αλλοδαπών- περιορισμοί των δικαιωμάτων τους.	- 27 -
2. <i>Η εσωτερική ρύθμιση-ο όρος αμοιβαιότητας του αρ.28 παρ.1 εδ.β' Σ. και η «απόλυτη» προστασία του αρ.5 παρ.2 εδ.α' Σ.</i>	- 30 -
Γ. Η επιφύλαξη υπέρ του διεθνούς δικαίου, όπως προβλέπεται από το αρ.5 παρ.2 υποπαρ.1 εδ.β' Σ. και οι ερμηνευτικές εκδοχές της.....	- 32 -
ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	35
ΠΕΡΙΛΗΨΗ-ΛΗΜΜΑΤΑ	36
SUMMARY-ENTRIES.....	37
ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	38
ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ	40

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

« Η επιφύλαξη υπέρ του διεθνούς δικαίου στο πεδίο των συνταγματικών δικαιωμάτων».

Η παρούσα εργασία θέτει στο επίκεντρο των αναπτύξεών της τις τυχόν υπάρχουσες ρυθμίσεις του διεθνούς δικαίου που αναφέρονται στην προστασία των συνταγματικών δικαιωμάτων και ισχύουν στο εσωτερικό δίκαιο κατά παραχώρηση του συντακτικού νομοθέτη. Όπως προκύπτει από τα ίδια τα στοιχεία του τίτλου της, το στενά προσδιορισμένο αντικείμενο της εργασίας είναι η εξουσιοδότηση του Συντάγματος προς τις πηγές του διεθνούς δικαίου, τόσο τις εθνικές όσο και τις συμβατικές, για τη θέση σε ισχύ ρυθμίσεων, περιοριστικών του προστατευτικού κύκλου των θεμελιωδών δικαιωμάτων, που ενδεχομένως αποκλίνουν της αντίστοιχης συνταγματικής κατοχύρωσης. Σχηματικά, αυτή η επιφύλαξη συνδέει το διεθνές με το εσωτερικό-εθνικό δίκαιο κατά την εφαρμογή τους στο πεδίο των συνταγματικών δικαιωμάτων. Για τον εντοπισμό, την οριοθέτηση και την εξειδίκευση του ως άνω ζητήματος, σκόπιμο είναι να προηγηθεί μία γενική προσέγγιση της ρυθμιστικής λειτουργίας του διεθνούς δικαίου ως προς τη θεμελίωση των συνταγματικών δικαιωμάτων, εξεταζόμενης σε συνάρτηση με το ισχύον σύστημα δεσμεύσεως της εσωτερικής έννομης τάξης από την αντίστοιχη διεθνή.

Προς την κατεύθυνση αυτή, αφετηρία μπορεί να αποτελέσει η συνοπτική αναφορά στη σύγχρονη συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Ακολουθεί η εξέταση του ζητήματος των σχέσεων διεθνούς και εσωτερικού δικαίου, με βασικό εργαλείο αναζήτησης το περιεχόμενο του άρθρου 28 του Συντάγματος, ενώ έπεται μία ευσύνοπτη παρουσίαση της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων, με εστίαση του ενδιαφέροντος στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων της ζωής και της προσωπικής ελευθερίας. Για τη συνέχιση των αναπτύξεων, απαραίτητη φαίνεται η αναφορά στο ζήτημα των, γενικώς ονομαζόμενων, περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων, με τις περί αυτών εννοιολογικές διαφοροποιήσεις και τις κατηγοριοποιήσεις τους. Για την ολοκλήρωση της παρουσίασης του σχετικού προστατευτικού πλαισίου, σημαντική είναι και η παράθεση θεμάτων σχετικών με τη διεθνή αλλά και την εσωτερική πρόβλεψη για την προστασία των αλλοδαπών. Κατά τον παραπάνω τρόπο, πραγματοποιείται η μετάβαση από το ευρύτερο σχετικό ρυθμιστικό πλαίσιο στο ειδικό και συγκεκριμένο ζήτημα της επιφύλαξης του διεθνούς δικαίου, κατά τη συνταγματική πρόβλεψη (άρθρο 5 παρ.2 εδ.β' Σ), το οποίο αναλύεται σε σχέση τόσο με τις θεωρητικές προσεγγίσεις της ερμηνείας του όσο και με το περιεχόμενο των ρυθμίσεων εφαρμογής του.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

A. Η κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου στο Ελληνικό Σύνταγμα.

Η κρατική εξουσία αυτοπεριορίζεται και αυτοδεσμεύεται με την αναγνώριση και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Βέβαια, οι σχετικοί προστατευτικοί κανόνες μπορεί ανά πάσα στιγμή να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν, αν και αυτό δυσχεραίνεται πλέον από τη σύγχρονη δομή των διακρατικών σχέσεων και το διεθνές καθεστώς προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων (π.χ. στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης). Έως τότε, όμως, η κρατική εξουσία οφείλει να τους τηρεί και να σέβεται τα καθιερωμένα ατομικά δικαιώματα. Έτσι συμπυκνώνεται η έννοια του «κράτους δικαίου», που αποτελεί θεμελιώδες επίτευγμα του συνταγματικού πολιτεύματος.

Η θέσπιση και η ρύθμιση των ατομικών δικαιωμάτων πραγματοποιείται στα πλαίσια του συνταγματικού δικαίου, ιδίως από το τυπικό Σύνταγμα. Από αυτό, εξάλλου, εξαρτάται και η ισχύς, στον εθνικό χώρο, της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων, μέσω των διεθνών συμβάσεων. Ρύθμιση των ατομικών δικαιωμάτων σημαίνει καθορισμό α) του περιεχομένου τους, β) του τρόπου άσκησής τους και γ) των εγγυήσεων που καθιστούν την άσκηση δυνατή. Το Σύνταγμα, βέβαια, χαράσσει τις γενικές ρυθμιστικές γραμμές, ενώ αναθέτει την εξειδίκευσή τους στον κοινό νομοθέτη και μέσω αυτού, εν μέρει, στη διοίκηση.¹

Όλα τα ελληνικά συνταγματικά κείμενα, από το σχέδιο του Ρήγα Φεραίου, τα προσωρινά Συνταγματα της Επιδάουρου και του Άστρους και το Σύνταγμα της Τροιζήνας έως σήμερα, κατοχυρώνουν τα ατομικά δικαιώματα. Το Σύνταγμα του 1975, όπως ισχύει σήμερα μετά τις δύο αναθεωρήσεις του (1986, 2001), αποδίδει στο δεύτερο μέρος του τον τίτλο «ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα». Το ισχύον Σύνταγμα έρχεται να ενισχύσει τα ατομικά δικαιώματα, τόσο κατά το περιεχόμενο όσο και κατά την προστασία τους. Γίνεται περισσότερο ανθρωποκεντρικό, απομακρυνόμενο από τον ατομοκεντρισμό του προηγούμενου Συντάγματος του 1952. Αυτό εκφράζεται κυρίως μέσω των άρθρων 2 παρ.1 και 7 παρ.2, οι οποίες επιτάσσουν την προστασία της ανθρώπινης αξίας και απαγορεύουν κάθε προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, αντίστοιχα.

Το Σύνταγμα εννοεί τον «άνθρωπο» ως «λαό» αλλά και ως συγκεκριμένο άτομο, απορρίπτοντας ταυτόχρονα τον ατομοκεντρισμό. Περιέχει, έτσι, απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος (άρθρο 25 παρ.3), τιθέμενο υπέρ μιας κοινωνικής αντίληψης του δικαίου και της προαγωγής του κοινωνικού κράτους. Αποσκοπεί, τελικά, να συνδυάσει την προβολή του ανθρωποκεντρισμού με την απόρριψη του ατομοκεντρισμού. Χωρίς να υποκαθιστά το σύνολο στο άτομο, σε περίπτωση σύγκρουσης, περιορίζει το ατομικό δικαίωμα προς όφελος της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και του γενικού συμφέροντος. Τέτοιοι

¹ Μάνεσης Α., α' ατομικές ελευθερίες, δ' έκδοση, Σάκκουλα, Θεσσαλ/κη 1979, σελ.57-58.

συγκρουσιακοί χώροι είναι, κυρίως, αυτοί της ατομικής ιδιοκτησίας και της ατομικής οικονομικής δραστηριότητας. Ως προς την πρώτη, το Σύνταγμα, είτε το ίδιο είτε «δια στόματος» του κοινού νομοθέτη, στενεύει τα πλαίσια προστασίας της, τονίζοντας την κοινωνική δέσμευσή της. Το ίδιο πράττει και ως προς την οικονομική δράση του ατόμου, προστατεύοντάς τη υπό την επιφύλαξη της μη προσβολής των δικαιωμάτων των άλλων και της μη παραβίασης του Συντάγματος και των χρηστών ηθών.

Συνοπτικά, το Σύνταγμα του 1975 εισάγει τις εξής καινοτομικές ρυθμίσεις: α) Από τη μία προστατεύει ρητώς την αξία του ανθρώπου, τονίζοντας την ελευθερία του ατόμου έναντι του κράτους, ενώ από την άλλη θέτει ρητώς την κοινωνική δέσμευση των δικαιωμάτων και πρωτίστως της ιδιοκτησίας και της οικονομικής ελευθερίας. β) Τονίζεται ιδιαίτερα η δικαστική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και ορίζεται ότι «τα δικαστήρια υποχρεούνται όπως μη εφαρμόζουν νόμον, το περιεχόμενον του οποίου αντίκειται στο Σύνταγμα». γ) Κατοχυρώνει τα ατομικά δικαιώματα και απέναντι στον κοινό νομοθέτη, τουλάχιστον ως προς τον πυρήνα και ορισμένα άλλα στοιχεία τους, ενώ και κατά το μέρος που η ρύθμιση των δικαιωμάτων καταλείπεται στη νομοθετική εξουσία, η περιοριστική, τυχόν, δράση της τελευταίας ελέγχεται από τα όρια που θέτει το ίδιο το Σύνταγμα. Με αυτό τον τρόπο και η νομοθετική επέμβαση, δια της επιφυλάξεως, νόμου δεν είναι ούτε απεριόριστη ούτε μένει ανέλεγκτη.²

B. Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου

1. Οι θεωρίες του δυαδισμού και του μονισμού και κριτική προσέγγισή τους.

Καταρχάς, το σημαντικότερο ως προς τη σχέση του διεθνούς με το εσωτερικό δίκαιο, προκειμένου να διασφαλίζεται η ειρήνη, η ελευθερία, η δικαιοσύνη και η ασφάλεια, είναι η ύπαρξη αρμονίας μεταξύ τους. Η θεωρητική διαμάχη αφορά στην αντιμετώπιση του ζητήματος σε περίπτωση συγκρούσεως των δύο δικαιοκίνων συστημάτων.

Η θεωρία του δυαδισμού αποτελεί τη μία και παλιότερη θεωρητική προσέγγιση. Κατ' αυτή, το διεθνές και το εσωτερικό δίκαιο είναι νομικά συστήματα ισοδύναμα, ανεξάρτητα και χωρισμένα μεταξύ τους, λόγω διαφοράς τους ως προς τις πηγές, τα υποκείμενα και τη θεσμική τους διάρθρωση. Κανένα δεν υπερισχύει του άλλου και για να εφαρμοσθεί κανόνας του ενός συστήματος στο άλλο, πρέπει να παρέμβει το κράτος για τον αποχωρισμό του πρώτου από το πλαίσιο όπου ανήκει. Ακόμα και στις περιπτώσεις θέσπισης ενιαίου δικαίου από διεθνή σύμβαση, αυτό εντάσσεται στο εσωτερικό δίκαιο μόνο με θέσπιση παράλληλου κανόνα στο δεύτερο. Ως προς την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου στο εσωτερικό από τα κρατικά όργανα, πρέπει να σημειωθεί ότι τα τελευταία ενεργούν κατά την επιταγή του εσωτερικού δικαίου, καθώς από αυτό αντλούν την αρμοδιότητά τους. Όσο το διεθνές συμπίπτει με το εσωτερικό δίκαιο, δεν τίθεται ζήτημα. Όταν, όμως, δεν συμπίπτουν, το όργανο πρέπει να ακολουθήσει την επιταγή του διεθνούς δικαίου, με ελαστική, έστω, ερμηνεία του, αφού δεσμεύεται να ενεργεί συμφωνα με τις ανειλημμένες διεθνείς υποχρεώσεις του κράτους. Προφανές είναι, λοιπόν, ότι ο δυαδισμός σκοπεύει στον αποχωρισμό των δύο

² Δαγτόγλου Π.Δ., *Ατομικά Δικαιώματα Α'*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ. 25-30.

πλευρών της ίδιας λειτουργίας για να εξασφαλισθεί υπέρ του εσωτερικού δικαίου η νομοθετική πρωτοβουλία.

Τρεις είναι οι βασικές αντιρρήσεις σε βάρος του dualισμού: Η πρώτη αφορά την υποστηριζόμενη διαφορά των πηγών. Αντιτάσσεται ότι αυτή δεν υφίσταται, αφού τόσο το διεθνές όσο και το εσωτερικό δίκαιο προέρχονται από την κρατική εξουσία. Η δεύτερη αμφισβητεί την υποστηριζόμενη διαφορά των υποκειμένων μεταξύ διεθνών και εθνικών κανόνων. Στη θέση ότι υποκείμενα του διεθνούς δικαίου είναι μόνο τα κράτη αντιπαράκειται ότι το κράτος είναι αυτάρκτο χωρίς τα άτομα που το αποτελούν, που είναι και οι τελικοί αποδέκτες των κανόνων του. Η τελευταία διατυπωμένη αντίρρηση θεωρεί και την υποστηριζόμενη διαφορά διάρθρωσης των δύο συστημάτων ως τυπική και οφειλόμενη μόνο στο διάφορο βαθμό οργάνωσης της κοινωνίας.

Κατά τον Hans Kelsen, βασικό αντιπρόσωπο της θεωρίας του μονισμού, το δίκαιο πρέπει να αποτελεί ενιαίο σύνολο και οι κανόνες του υπαγόμενοι σε ιεραρχικά διαρθρωμένες, διαδοχικές νομικές κατηγορίες. Στο μονιστικό νομικό σύστημα, κάθε κανόνας εξαρτάται και υπάγεται στον ιεραρχικά ανώτερό του, ενώ τα κρατικά όργανα εφαρμόζουν τον υπέρτερο κανόνα, στον οποίο υπάγονται, αλλά και δημιουργούν υποδεέστερο κανόνα. Σ' αυτό το σύστημα, τα πρωτεία ανήκουν στο διεθνές δίκαιο, καθώς αυτό ορίζει τους όρους αναγνώρισης και συνύπαρξης των κρατών.

Αντιρρήσεις έχουν διατυπωθεί και κατά του μονισμού. Η πρώτη σημειώνει ότι η μονιστική αντίληψη της έννομης τάξης καταργεί την αυθυπαρξία του εσωτερικού δικαίου. Μία δεύτερη θεωρεί ότι είναι αντίθετη με την ιστορική δικαιοϊκή εξέλιξη, κατά την οποία το εσωτερικό δίκαιο προηγείται του διεθνούς. Η τρίτη υποστηρίζει ότι η ίδια η πρακτική των κρατών ενδεικνύει, σε περίπτωση σύγκρουσης, την υπερίσχυση του εσωτερικού δικαίου στην εσωτερική πλευρά της έννομης τάξης και αυτή του διεθνούς κατά τη διεθνή της πλευρά, άρα το διαχωρισμό των δύο συστημάτων δικαίου.

Πάντως ο μονισμός επεξηγεί την εξέλιξη των σχέσεων διεθνούς και εσωτερικού δικαίου. Μία από τις πιο εξελιγμένες, μάλιστα, μορφές σχέσεων είναι αυτή του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου, όπου το κοινοτικό δίκαιο επικοινωνεί με το εσωτερικό, επικαλύπτοντας, τροποποιώντας, καταργώντας ή και συμπληρώνοντας το, παραμένοντας, όμως, πάντα κοινοτικό. Τέλος, όσον αφορά στη θέση του ελληνικού συντάγματος, αυτή δε φαίνεται να διασαφηνίζεται από μόνη τη διάταξη του άρθρου 28 παρ.1 Σ, οπότε δεν αρκεί να χαρακτηρίσουμε μονολεκτικά το ισχύον σύστημα ως μονιστικό ή dualικό.³

2. Η σχέση διεθνούς και εσωτερικού δικαίου από την άποψη του διεθνούς δικαίου.

Λογική συνέπεια της συμμετοχής των κρατών στη συνομολόγηση διεθνών συνθηκών και στη διεθνή κοινότητα, γενικότερα, είναι, να αναλαμβάνουν ορισμένες υποχρεώσεις, οι οποίες παράγουν, περαιτέρω, τη δέσμευσή τους να οργανώνουν την εσωτερική τους νομοθεσία με τέτοιο τρόπο, ώστε η τελευταία να ανταποκρίνεται στις ανειλημμένες διεθνείς

³ Ρούκουνας Εμμ., Διεθνές Δίκαιο, τεύχος πρώτο, β' έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 54-57.

υποχρεώσεις. Η πρακτική ενδεικνύει ότι τα κράτη δεν αρέσκονται σε υποδείξεις από διεθνείς φορείς για τη διαμόρφωση της εσωτερικής νομοθεσίας τους. Από την άλλη πλευρά, είναι αναμφισβήτητο, πλέον, ότι τα κράτη δεν μπορούν να επικαλούνται την εσωτερική νομοθεσία τους προς αποφυγή των διεθνών υποχρεώσεών τους. Κατά την μετριοπαθέστερη εκδοχή, μάλιστα, ακόμα κι αν δεν προσαρμόζουν τη νομοθεσία τους στις διεθνείς υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν, δεν μπορούν να την εφαρμόζουν χωρίς να αναλαμβάνουν την αντίστοιχη διεθνή ευθύνη. Σήμερα ο θεσμός της διεθνούς ευθύνης έχει καταστεί λειτουργικότερος και ολοένα διευρύνεται, προς το σκοπό της επίτευξης ευρύτερης συμμόρφωσης των κρατών.⁴

3. Η σχέση διεθνούς και εσωτερικού δικαίου από την άποψη του διεθνούς δικαίου.

Γενική διαπίστωση αποτελεί το ότι σε όλα τα Συντάγματα των κρατών ανά τον κόσμο, υπάρχουν διατάξεις που αφορούν στο διεθνές δίκαιο. Μεταξύ αυτών και το ελληνικό εμφανίζεται συνεπές και κατάλληλα προσαρμοσμένο στα διεθνή νόμιμα.

Πιο συγκεκριμένα, το Σύνταγμα περιέχει διατάξεις που αφορούν άμεσα αλλά και έμμεσα στο διεθνές δίκαιο.

α. Συνταγματικές διατάξεις με άμεση αναφορά στο διεθνές δίκαιο.

Μεταξύ των πρώτων, συγκαταλέγονται το άρθρο 2 παρ.2 Σ., το άρθρ. 28 παρ.1 Σ., καθώς και το αρ. 5 παρ.2 Σ.

Ειδικότερα το αρ.2 παρ.2 Σ. ορίζει ότι «Η Ελλάς ακολουθούσα τους γενικής αναγνωρίσεως κανόνες του διεθνούς δικαίου επιδιώκει την εμπέδωσιν της ειρήνης, της δικαιοσύνης ως και την ανάπτυξιν φιλικών σχέσεων μεταξύ των λαών και των κρατών». Η διάταξη αυτή περιέχει α) μία επιταγή, δηλ. τη συμμόρφωση προς το διεθνές δίκαιο και β) μία πολιτική επιλογή, δηλ. την επιδίωξη ειρήνης και δικαιοσύνης μέσω πρωτοβουλιών για την ανάπτυξη φιλικών σχέσεων με άλλους λαούς και κράτη.

Το αρ.28 παρ.1Σ., αναγνωρίζει τους γενικώς παραδεδωγμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου και όσες από τις διεθνείς συμβάσεις έχουν επικυρωθεί με νόμο ως αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου, με υπερνομοθετική, μάλιστα, ισχύ. Με αυτό τον τρόπο, αναγνωρίζονται τα πρωτεία υπέρ του διεθνούς δικαίου, όχι μόνο του συμβατικού αλλά και του εθιμικού, έναντι του εθνικού δικαίου. Αξιοσημείωτο είναι ότι ορίζεται και το διεθνές έθιμο ως κατισχύον του τυπικού νόμου, σε αντίθεση με το εσωτερικό έθιμο. Για την ερμηνεία του αρ.28 παρ.1Σ. ακολουθούν, όμως, περισσότερα σε επόμενη παράγραφο.

Τέλος, το αρ.5 παρ.2Σ., στο πρώτο εδάφίό του, κατοχυρώνει την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας για όλους τους

⁴ Ρούκουνας Εμμ., Διεθνές Δίκαιο, τεύχος πρώτο, β' έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 58-59.

ευρισκόμενους σε ελληνικό έδαφος, ανεξαρτήτως ορισμένων απαριθμούμενων κριτηρίων διακρίσεως, μεταξύ αυτών και της φυλής για πρώτη φορά το 1975. Το Σύνταγμα, έτσι, εκφράζει την αποστροφή του προς κάθε εφαρμογή της πολιτικής του apartheid, επιβεβαιώνοντας πως οι φυλετικές και όχι μόνο διακρίσεις δεν συνάδουν με τις ελληνικές παραδόσεις. Στο δεύτερο εδάφιο γίνεται αναφορά στις εξαιρέσεις του διεθνούς δικαίου, το ζήτημα, όμως, θα αποτελέσει αντικείμενο ανάλυσης παρακάτω. Το τελευταίο εδάφιο της παραγράφου αναφέρεται στην απαγόρευση έκδοσης αλλοδαπού, διωκόμενου για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας. Η διάταξη φαίνεται να προκαλεί ερμηνευτικές δυσχέρειες, κυρίως ως προς τον περιεχόμενο σε αυτήν όρο της «δράσης υπέρ της ελευθερίας», σε σχέση, τουλάχιστον, με τις έννοιες της βίας και του διεθνούς εγκλήματος της τρομοκρατίας.

β. Συνταγματικές διατάξεις με έμμεση αναφορά στο διεθνές δίκαιο.

Βέβαια, διατάξεις που αφορούν έμμεσα στο διεθνές δίκαιο είναι όλες οι συνταγματικές που αναφέρονται στα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, οι οποίες περιέχονται στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος. Οι διατάξεις αυτές πρέπει πάντα να ερμηνεύονται κατά εναρμόνιση προς τις διεθνείς συμβάσεις, ιδίως όσες αφορούν στα ανθρώπινα δικαιώματα, προς αλληλοσυμπλήρωση της προστασίας που παρέχουν αμφότερα σε αυτά.⁵

4. Η ρύθμιση του αρ.28 παρ.1 Σ. και η αναγνώριση της υπεροχής του διεθνούς δικαίου ειδικότερα.

Όπως ανωτέρω αναφέρθηκε, η διάταξη του αρ.28 παρ.1 Σ. έχει ως εξής: «Οι γενικά παραδεδεδεμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου. Η εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας». Στα επόμενα θα αναπτυχθεί η ερμηνεία που αποδίδεται στη διάταξη, ως προς τη σχέση ισχύος μεταξύ διεθνούς και εσωτερικού δικαίου, ενώ τα σχετικά με το δεύτερο εδάφιο της παραγράφου, σχετικά με τον όρο της αμοιβαιότητας, θα εξετασθούν σε επόμενη παράγραφο.

Η εξέταση του πρώτου εδαφίου της διάταξης, θα γίνει, πάντως, υπό το πρίσμα δύο διαφοροποιούμενων θεωρητικών προσεγγίσεων. Από την άποψη των υποστηρικτών της κάθε προσέγγισης, δυνατή είναι η κατάταξή τους σε δύο κατηγορίες: Στην πρώτη ανήκουν όσοι επιστήμονες του δικαίου αναγνωρίζουν την τριμερή ιεραρχική κατάταξη των κανόνων δικαίου, την οποία φαίνεται να εισάγει το αρ.28 παρ.1Σ. (Βεγλερής, Παραράς, Ρούκουνας). Αντίθετα, άλλοι δεν αποδέχονται την ύπαρξη τέτοιας τριχοτόμησης των κανόνων δικαίου βάσει της τυπικής ισχύος τους και αποδίδουν στους εισαγόμενους στο εσωτερικό δίκαιο διεθνείς κανόνες είτε συνταγματική ισχύ είτε μη-συνταγματική, αλλά, απλώς, περιστασιακή

⁵ Ρούκουνας Εμμ., Διεθνές Δίκαιο, τεύχος πρώτο, β' έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 60-68.

υπερισχύ έναντι των νόμων, πάντα σε επίπεδο εφαρμογής των σχετικών κανόνων. (Βλάχος, Κατράνης).

Κατά την πρώτη άποψη, σύμφωνα με το ελληνικό Σύνταγμα, τόσο το εθιμικό όσο και το συμβατικό διεθνές δίκαιο κατισχύουν κάθε αντίθετης, προγενέστερης ή μεταγενέστερης διάταξης νόμου, διατάγματος ή απόφασης. Δεν κατισχύουν, όμως, του Συντάγματος, λόγω της ρητής αναφοράς του συντακτικού νομοθέτη στον τυπικό, κοινό νόμο. Η άποψη αυτή, μάλιστα, συναντάται και στη νομολογία. (ΣΤΕ αποφ.2960/1983, ΑΕΔ αποφ.69/1992). Για το λόγο αυτό, ο εφαρμοστής και ερμηνευτής του δικαίου οφείλει να διαβάσει πρωτίστως τον κανόνα του διεθνούς δικαίου και στη συνέχεια να τον αντιπαραβάλλει με τον ισχύοντα εσωτερικό(συνταγματικό ή νομοθετικό). Πάντως, πέρα από το ζήτημα της κατίσχυσης, σκόπιμο είναι να επιδιώκεται η εναρμόνιση μεταξύ διεθνούς και εσωτερικού δικαίου και σε περιπτώσεις φαινομένης σύγκρουσης. Όταν, αντιθέτως, η σύγκρουση δεν μπορεί να αρθεί ερμηνευτικά, δύο είναι τα δυνατές λύσεις: α) η τροποποίηση του Συντάγματος ή β) η μη-εφαρμογή του συνταγματικού κανόνα με τη δικαιολογία ότι δεν ανταποκρίνεται πια στις ανάγκες του σύγχρονου δημοκρατικού κράτους.⁶

Ομοίως, ο Παραράς Π., αναγνωρίζει τη μεγαλύτερη τυπική δύναμη του διεθνούς δικαίου έναντι των κοινών νόμων και την, στο εξής, έλλειψη αρμοδιότητας της βουλής, λέγοντας ότι συνέπεια αυτής είναι η αδυναμία τροποποίησης ή κατάργησής των κανόνων του, εθιμικών ή συμβατικών, με μεταγενέστερη, αντίθετη εσωτερική νομοθετική ρύθμιση, εκτός της περίπτωσης κυρωτικού νόμου μεταγενέστερης σύμβασης, αναθεωρητικής της προηγούμενης. Συμφωνεί, μάλιστα, με την διατύπωση του Βεγλερή Φ., ότι «μετά το αρ.28 παρ.1 όλοι οι νόμοι δεν είναι ισότιμοι».⁷

Αντίστοιχα, ο Βεγλερής Φ. θεωρεί ότι ο κυρωτικός τυπικός νόμος διεθνούς συμβάσεως, όποιο περιεχόμενο κι αν αυτή έχει, δεν παρεμβάλλεται απλώς στη διαδοχή των νόμων, αλλά θέτει κανόνες που αντέχουν στο μεταγενέστερο κοινό νόμο, τουλάχιστον για όσο χρόνο η συνθήκη, που ο νόμος κύρωσε, δεν καταγγέλλεται, κατά τους όρους του διεθνούς δικαίου και τους συναφείς τύπους του εσωτερικού.⁸ Λέγοντας, μάλιστα, ότι, πλέον, όλοι οι νόμοι δεν είναι ισότιμοι, θέτει σαφή διαχωρισμό μεταξύ των νόμων με διεθνή και κοινοβουλευτική προέλευση, απονέμοντας τα πρωτεία στους πρώτους. Βέβαια η μεταρρυθμιστική πρόβλεψη του Συντάγματος αφορά εξίσου και τους παραδεδωμένους κανόνες, δηλ. το διεθνές εθιμικό δίκαιο, στους οποίους, ήδη, η νομολογία, κατά το παρελθόν, απέδιδε άμεση ισχύ, χωρίς κύρωση από νόμο, με συμπληρωματική, όμως, τότε εφαρμογή, πλάι στο νομοθετημένο εσωτερικό δίκαιο. Σήμερα, πλέον, και αυτοί οι κανόνες κατισχύουν των αντίθετων νομοθετικών διατάξεων, όταν οι τελευταίες ρυθμίζουν ίδιες σχέσεις ή καταστάσεις. Ο δικαστής οφείλει να δεχτεί τόσο την αυτόματη, χωρίς διαδικασίες εισαγωγής, ισχύ του διεθνούς εθιμικού δικαίου όσο και την υπεροχή του έναντι του γραπτού εθνικού

⁶ Ρούκουνας Εμμ., Διεθνές Δίκαιο, τεύχος πρώτο, β' έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 62-66.

⁷ Παραράς Π.Ι., Το Σύνταγμα του 1975, άρθρα 1-50, τ.1, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σελ. 407-409.

⁸ Κατά την ακριβή διατύπωση του συγγραφέα, ο κυρωτικός διεθνούς σύμβασης νόμος «θεσπίζει κανόνες που αντέχουν στη θέληση του νομοθέτη να ρυθμίσει διαφορετικά ή αντίθετα τις ίδιες σχέσεις που μία διεθνής συμφωνία αποδεκτή από τον ίδιο νομοθέτη ήρθε να ρυθμίσει με κριτήριο κάποιο συμφέρον του Κράτους μέσα στη διεθνή κοινωνία ή κάποια υποχρέωση που έχει αδιάσειστους ηθικούς λόγους να τηρεί.»

δικαίου. Αυτή η δεσμευτικότητα των κανόνων του επιβεβαιώνεται και από την ύπαρξη επιπλέον συνταγματικής πρόβλεψης, σχετικά με την αρμοδιότητα του ΑΕΔ να αίρει αμφισβητήσεις για το χαρακτηρισμό των κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικώς παραδεδεγμένων. Συνεπώς, η σχέση μεταξύ των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των πράξεων του νομοθετικού οργάνου είναι προφανώς σχέση υπεροχής. Δεν πρόκειται, όμως, κατά τον Βεγλερή, για υπεροχή συνταγματική, καθώς κάτι τέτοιο ούτε προκύπτει από την ιστορική βούληση του συντακτικού νομοθέτη ούτε συνάδει με την αντίστοιχη ρύθμιση του γαλλικού συντάγματος, υιοθέτηση της οποίας αποτελεί η αντίστοιχη του ελληνικού. Άρα, ο δικαστής πρέπει να προτιμήσει τη σύμβαση ή το διεθνές έθιμο έναντι του εσωτερικού νόμου, εφόσον, όμως, δεν υπάρχει αντίθεση με το Σύνταγμα. Αν το διεθνές δίκαιο είναι ασύμβατο, ενώ ο νόμος σύμφωνος με το Σύνταγμα, ο τελευταίος ανακτά την δύναμή του και πρέπει να εφαρμοσθεί, κατά το δίκαιο το σύμφωνο με το Σύνταγμα.⁹

Ειδικότερο ζήτημα αποτελεί το ποιοι κανόνες διεθνών συμβατικών κειμένων υπερέχουν των αντίστοιχων εθνικών νομοθετικών ρυθμίσεων, προγενέστερων και μεταγενέστερων, βάσει της διάταξης του αρ.28 παρ.1Σ. Γίνεται δεκτό ότι η διάταξη εννοεί τόσο τις συμβάσεις που θα κυρωθούν μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1975 όσο και αυτές που έχουν ήδη κυρωθεί πιο πριν. Αυτή η εκδοχή μπορεί να συναχθεί κατά πρώτον, από την αναγνώριση των γενικώς παραδεδεγμένων κανόνων, που έλκουν την καταγωγή τους από πρακτικές του παρελθόντος, ως εχόντων υπερέχουσα δύναμη, κατά δεύτερον, από τη γενική αρχή της διαχρονικής ισχύος κάθε αυστηρού Συντάγματος και τέλος, από το ανούσιο του διαχωρισμού σε κατηγορίες διεθνών συμβατικών που παράγουν ομοίως δεσμευτικές υποχρεώσεις. Βέβαια, αυτά ισχύουν με την εξής προϋπόθεση: Ότι οι κυρωθέντες με νόμο συμβατικοί κανόνες εξακολουθούν να ισχύουν, υπό το προηγούμενο νομικό σύστημα, κατά το χρόνο θέσης σε ισχύ του Συντάγματος του 1975. Αν αντίθετα, τροποποιήθηκαν ή καταργήθηκαν πριν το 1975, χωρίς να παρεμβληθεί άλλος κυρωτικός νόμος, δεν ανακτούν την προηγούμενη έννοιά τους ούτε αναβιώνουν. Η αρμοδιότητα, δηλ. της Βουλής να τροποποιεί ή να καταργεί νόμο κυρωτικό συμβάσεων, αφήνοντάς της ως μόνη δυνατότητα την κύρωση μεταγενέστερης διεθνούς σύμβασης, αφαιρείται μετά το 1975, αφού, κατά τη ορθότερη γνώμη, το Σύνταγμα δεν έχει αναδρομική ισχύ. Κατά συνέπεια προγενέστερος του Σ 1975 νόμος είτε δε θα επηρεάζει προγενέστερή του σύμβαση, οπότε δεν τίθεται πρόβλημα, είτε θα την τροποποιεί ή καταργεί, οπότε η σύμβαση δεν αναβιώνει μετά το 1975. Τελικά, αντισυμβατικός μπορεί να είναι μόνο μεταγενέστερος του Σ 1975 νόμος που καταργεί ή τροποποιεί σύμβαση, προγενέστερη ή μεταγενέστερη του 1975.¹⁰

Άλλη απαραίτητη διευκρίνιση ως προς τις διεθνείς συμβάσεις που εντάσσονται στο εσωτερικό δίκαιο και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του, είναι ότι πρόκειται για τις διεθνείς συμβάσεις στο βαθμό και για όσες διατάξεις τους επιδέχονται εφαρμογή από τα κρατικά όργανα ή επίκληση από ιδιώτες, ως δημιουργικές αξιώσεων ή αντιστάσεων προς όφελός τους, τις επονομαζόμενες από το διεθνές δίκαιο ως *self-executing*, δηλ. τις άμεσα ρυθμιστικές εσωτερικών σχέσεων και καταστάσεων.¹¹ Τέτοιες δεν είναι, φυσικά, συμβατικές διατάξεις ή

⁹ Βεγλερής Φ., Η σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Σύνταγμα, 1977, σελ. 63-66 και 96-103.

¹⁰ Παραράς Π.Ι., Το Σύνταγμα του 1975, άρθρα 1-50, τ.1, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σελ. 408-409.

¹¹ Κατά την ορθότερη άποψη, στις υπερέχουσες διεθνείς συμβάσεις δεν περιλαμβάνονται οι συμφωνίες απλοποιημένης μορφής, οι οποίες εντάσσονται στο εσωτερικό δίκαιο με διάταγμα ή απόφαση. Βλ. Ρούκουνας Εμμ., Διεθνές Δίκαιο, τ.1, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 62-63.

ρήτρες που καθορίζουν τις καθαρά πολιτικά σχέσεις μεταξύ των κρατών ,χωρίς να γεννούν ιδιωτικά δικαιώματα και υποχρεώσεις. (Τα χαρακτηριστικά μιας self-executing σύμβασης προσδιόρισε και το ΔΕΚ, με την απόφαση της 5.2.1963). Σ' αυτή την κατηγορία συμβάσεων ανήκει, άλλωστε, και η ΕΣΔΑ(Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου),κατά τις διατάξεις της που καθορίζουν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες ή τους κανόνες ερμηνείας και εφαρμογής τους ή τους περιορισμούς της επέμβασης του νομοθέτη σ'αυτά,καθώς και ως προς εκείνες που αφορούν στην ίδρυση και της αρμοδιότητες των ευρωπαϊκών οργάνων ή στην πρόβλεψη προσφυγής ιδιωτών σ'αυτά και της υποχρέωσης των κρατών να τα επικουρούν στο έργο τους. Σ'αυτό το ρυθμιστικό πλαίσιο, η ΕΣΔΑ, όπως και κάθε άλλη σύμβαση, αναπτύσσει τη δεσμευτική της ισχύ, συμπληρώνοντας ή αναπληρώνοντας, πολλές φορές, το ελλιπέστερο ή ασθενέστερο, για τα ατομικά δικαιώματα,εθνικό δίκαιο.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω για την πρώτη θεωρητική προσέγγιση της ερμηνείας του αρ.28 παρ.1Σ., μπορεί να λεχθεί ότι η διάταξη ίδρυσε μία νέα,ενδιάμεση κατηγορία κανόνων,που δεν είναι ούτε συνταγματικοί ούτε απλά νομοθετικοί,αλλά είναι ισότιμοι με άλλες κυρωμένες με νόμο συνθήκες, και που περιορίζουν τον κοινό νομοθέτη να τροποποιεί,εφόσον δεν θίγει τις συνταγματικές επιταγές, κάθε προγενέστερο νόμο. Πρόκειται για «υποσυνταγματικούς» αλλά «υπερνομοθετικούς» κανόνες δικαίου. Τα βασικά χαρακτηριστικά τους συνοψίζονται στα εξής: α) δεν διασπούν τους συνταγματικούς κανόνες,αλλά ερμηνεύονται και εφαρμόζονται σύμφωνα με αυτούς και τους εκτελεστικούς αυτών νόμους. β) επικρατούν των απλά νομοθετικών,προγενέστερων ή μεταγενέστερων αυτών. γ) κατισχύουν επί των κανόνων άλλων κυρωμένων διεθνών συμβάσεων, όταν είναι ειδικότεροι ή τεθειμένοι με μεταγενέστερη σύμβαση, τροποποιητική της προηγούμενης.¹²

Η δεύτερη άποψη προβάλλει αντιρρήσεις κατά της ανωτέρω εκτεθείσας θεωρητικής προσέγγισης. Συγκεκριμένα αρνείται τη δυνατότητα ύπαρξης, σε ενιαία-συγκεντρωτικά κράτη, όπως η Ελλάδα, μίας τριπλής ιεραρχίας συνταγματικών, υποσυνταγματικών και κοινών νόμων. Συμπληρώνει, μάλιστα, ότι ακόμα κι αν υποτεθεί ότι υπάρχει αυτή η τριπλή ιεραρχική κλιμάκωση, αυτή χάνει το νόημά της, αφού σε περίπτωση συγκρούσεως σύμβασης και νόμου, σύμφωνα με το Σύνταγμα, ο τελευταίος δεν μπορεί να παραμερισθεί, καθώς το Σύνταγμα υπερέχει,βάσει της πρώτης θεωρίας, των διεθνών συμβάσεων. Ο Βλάχος Γ., υποστηρικτής της δεύτερης άποψης, θεωρεί ορθότερη την εκδοχή ότι οι συμβατικοί κανόνες και θεσμοί παραμένουν διεθνείς και ότι η ισχύς τους καθορίζεται από την *in globo* αναγνώριση της υπεροχής του διεθνούς κανονιστικού και συμβατικού δικαίου και προσθέτει ότι το ζήτημα της ιεραρχικής εντάξεως του διεθνούς δικαίου στην εσωτερική έννομη τάξη κρίνεται «λαμβάνοντας υπόψη την ύλη και την τυπική ισχύ που ενέχουν αντιστοίχως (οι κανόνες του) στο σύστημα του εσωτερικού και του διεθνούς δικαίου». Για τη συγκεκριμένη περίπτωση, υποστηρίζει ότι πρόκειται για συνταγματική ύλη, όμοια ή ανάλογη των εθνικών συνταγματικών διατάξεων και ότι, συνεπώς, υπεροχή έναντι των νόμων σημαίνει εξομοίωση προς τους συνταγματικούς κανόνες, στους οποίους υπάγονται όλοι οι λοιποί,νομοθετικοί ή κανονιστικοί. Πρακτική εφαρμογή της ανωτέρω θέσης αποτελεί το παράδειγμα της ΕΣΔΑ, η οποία κατήργησε την αμοιβαιότητα και πλέον αξιώνει από τα συμμετέχοντα κράτη να σεβαστούν τις διατάξεις της υπό την απειλή κυρώσεων διεθνούς δικαίου. Τα κράτη οφείλουν κατά την επεξεργασία εκτελεστικών του Συντάγματος νόμων,αλλά και με κάθε αφορμή παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, να λαμβάνουν υπόψιν τους όχι μόνο το Σύνταγμα αλλά και την ΕΣΔΑ,ενώ ειδικότερα οι δικαστές οφείλουν

¹² Βεγλερής Φ., Η Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Σύνταγμα, 1977, σελ. 86-91 και 103-105.

να ερμηνεύουν και να εφαρμόζουν Σύνταγμα και ΕΣΔΑ συνδυαστικά,αίροντας τις, τυχόν υπάρχουσες, μεταξύ τους αντιφάσεις. Βέβαια, αξιολογείται ότι η ίδια η Σύμβαση θέτει ως αρχή της την υποχώρησή της κάθε φορά που η παρεχόμενη από το εθνικό σύνταγμα προστασία είναι ευνοϊκότερη, οπότε η διοίκηση και τα δικαστήρια οφείλουν να εφαρμόζουν αυτές τις πιο ευνοϊκές διατάξεις.¹³

Στη βάση της ανωτέρω δεύτερης άποψης,που απορρίπτει την ύπαρξη ιεραρχίας μεταξύ διεθνούς και εσωτερικού δικαίου, τίθεται και μία άλλη. Αυτή, όμως, την ξεπερνά, καθώς δεν αναγνωρίζει ούτε την ύπαρξη υπεροχής υπέρ του διεθνούς δικαίου. Κατ'αυτή, ιεραρχική υπεροχή ενός κανόνα σημαίνει τόσο την παρεμπόδιση έκδοσης αντίθετου κανόνα όσο και το ανίσχυρο του τελευταίου. Δεν συμβαίνει, όμως, αυτό, κατά τη γνώμη αυτή, ως προς τις διεθνείς συμβάσεις και τα διεθνή έθιμα. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι η συνθήκη δεν εμποδίζει την έκδοση του νόμου, αλλά απλώς αναστέλλει την εφαρμογή του στο πεδίο εφαρμογής της συνθήκης. Κατά τα άλλα ο νόμος εξακολουθεί να ισχύει και έτσι, η αντίθεση στη διεθνή σύμβαση έχει μόνο περιστασιακά αποτελέσματα. Για τον Κατράνη Α.,δεν τίθεται θέμα ιεράρχησης διεθνούς και εσωτερικού δικαίου,καθώς θεωρεί τα δύο νομικά συστήματα ως αυτόνομα, με παράλληλη ισχύ και διαφορετική προέλευση. Η διάταξη του αρ.28 παρ.1 Σ. λειτουργεί μόνο στο πλαίσιο της άρσης της σύγκρουσης και επιβολής της εφαρμογής του ενός κανόνα, δίνοντας το προβάδισμα στο διεθνές δίκαιο στο στάδιο εφαρμογής του κανόνα, χωρίς αναφορά στην ιεράρχησή του. Παρόλα τα παραπάνω, η άποψη κάνει δεκτή την ύπαρξη τεκμηρίου συνταγματικότητας της διεθνούς συνθήκης, η οποία ερμηνεύεται σύμφωνα με τις αντιλήψεις που διέπουν το εθνικό συνταγματικό δίκαιο. Η άρνηση εφαρμογής της συνθήκης δικαιολογείται μόνο όταν η σύγκρουση παραμένει παρά τις ερμηνευτικές προσπάθειες εναρμόνισης προς το εθνικό σύνταγμα.¹⁴

Γ. Η διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου

1. Ιστορική εξέλιξη και σύγχρονο πλαίσιο προστασίας σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο.

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και μέχρι το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, το διεθνές δίκαιο αφορούσε αποκλειστικά τα κράτη, τα οποία ήταν τα μόνα υποκείμενά του με δικαίωμα προσφυγής στα διεθνή δικαστήρια. Τα ανθρώπινα δικαιώματα ανήκαν, κατ'επέκταση, στην αποκλειστική αρμοδιότητα κάθε κράτους και η αναγνώρισή τους αλλά και η έκτάσή της εξαρτώνταν από αυτό. Και τότε, ωστόσο, καταβλήθηκαν προσπάθειες διεθνοποίησης των δικαιωμάτων,όπως με την απαγόρευση του εμπορίου δούλων από το Συνέδριο της Βιέννης το 1815.

Η κίνηση προς την κατεύθυνση αυτή ενισχύθηκε μετά τον Α' Παγκόσμιο,κυρίως με την εξασφάλιση της προστασίας των μελών των διεθνών μειονοτήτων αλλά και με τη υιοθέτηση της «Διακήρυξης των Διεθνών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» από το Ινστιτούτο

¹³ Βλάχος Γ., Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Επίμετρο, 1979, σελ. 98-100.

¹⁴ Κατράνης Α., Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο και προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου από το εθνικό Σύνταγμα, ΕΕΕυρΔ 1983, σελ. 608, 614.

Διεθνούς Δικαίου. Περαιτέρω αύξηση της σχετικής προσπάθειας σημειώθηκε κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, με άξια αναφοράς τη διακήρυξη των Τεσσάρων Ελευθεριών: της ελευθερίας του λόγου και της εκδήλωσης γνώμης, της θρησκευτικής ελευθερίας και τις ελευθερίας από το φόβο και την ανάγκη.

Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τα Ηνωμένα Έθνη, από την ίδρυσή τους, συνέβαλαν στην προαγωγή των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Ειδικότερα, ο Χάρτης των Η.Ε. αναφέρει μεταξύ των επιδιωκόμενων σκοπών του Οργανισμού το σεβασμό και τη διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως διακρίσεων φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας. Στο πλαίσιο αυτό, τα συμβαλλόμενα κράτη υπόσχονται να ενεργούν μαζί ή και χωριστά, σε συνεργασία με τον ΟΗΕ, για την επιτυχία των τεθειμένων σκοπών. Ακολούθησαν τρία συμβατικά κείμενα, ψηφισμένα από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, η Παγκόσμια Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του 1948, το Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα και το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (στο εξής ΔΣΑΠΔ) του 1966, καθώς και άλλες αξιόλογες διεθνείς συνθήκες, ιδίως στο πλαίσιο δράσης της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα, πάντως, προστατεύονται και από ορισμένους περιφερειακούς διεθνείς οργανισμούς, με σημαντικότερο το Συμβούλιο της Ευρώπης. Στο Καταστατικό του Συμβουλίου αναφέρεται ως μέσο για την επίτευξη των σκοπών του οργανισμού η «διαφύλαξη και ανάπτυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών». Επιτεύγματα του οργανισμού αποτελούν η Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών και ο Κοινωνικός Χάρτης της Ευρώπης. Η πρώτη περιλαμβάνει τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, ενώ ο δεύτερος τα κοινωνικά. Η ΕΣΔΑ, που υπογράφηκε στις 4 Νοεμβρίου 1950, συμπληρωμένη ήδη σήμερα από 11 Πρωτόκολλα και κυρωθείσα στην Ελλάδα με το ν. 2329/1953 και για δεύτερη φορά με το ν.δ. 53/1974, αποτελεί το τελειότερο διεθνές κείμενο για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ ταυτόχρονα καινοτομεί με την εισαγωγή στο σύστημα προστασίας της ενός ειδικού διεθνούς οργάνου, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (στο εξής ΕΔΔΑ), αρμόδιου για τον έλεγχο συμμόρφωσης των κρατών στις επιταγές της. Σ' αυτό προσφεύγουν όχι μόνο τα συμβαλλόμενα κράτη, αλλά και ιδιώτες, ομάδες ατόμων ή και μη κυβερνητικοί οργανισμοί. Μετά από αυτά, φαίνεται πως εγκαταλείφθηκε οριστικά, στον ευρωπαϊκό χώρο, η αντίληψη της εναπόθεσης των ατομικών δικαιωμάτων στην αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών και εξασφαλίσθηκε η διεθνοποίησή τους μέσω του διεθνούς συστήματος ελέγχου της τήρησής τους.

Η ΕΣΔΑ αποτέλεσε πρότυπο συμβατικής δέσμευσης για σειρά μετέπειτα συμβατικών κειμένων, νομικά δεσμευτικών και μη, όπως σχετικών με τα ατομικά δικαιώματα κειμένων του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών ή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι. Με την τελευταία ειδικά, τα ευρωπαϊκά κράτη, οι ΗΠΑ και ο Καναδάς υποσχέθηκαν να ενεργούν σύμφωνα με τις αρχές και τους σκοπούς των διεθνών διακηρύξεων και συμφωνιών για την εξασφάλιση φιλικών σχέσεων και συνεργασίας μεταξύ όλων των κρατών. Την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως κατοχυρώνονται σε διεθνή συμβατικά κείμενα και προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, διακηρύσσει και η Ευρωπαϊκή Ένωση σε δύο κείμενά της, τη συνθήκη για την ίδρυσή της (Μαάστριχτ) και το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του 2000. Τα δύο κείμενα υιοθετούν το υφιστάμενο διεθνές προστατευτικό πλαίσιο και το εντάσσουν στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου,

ασχέτως της δεσμευτικότητας των κειμένων αναγνώρισής του(π.χ. ο Χάρτης δεν παράγει νομικές δεσμεύσεις).¹⁵

2. Το σύστημα της ΕΣΔΑ και του ΔΣΑΠΔ για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η τριμέρης διάκριση των δικαιωμάτων βάσει του βαθμού δεσμευτικότητας της προστασίας τους.

Η ΕΣΔΑ και το ΔΣΑΠΔ είναι διεθνείς συνθήκες ισχύουσες σήμερα. Η Σύμβαση είναι έργο του Συμβουλίου της Ευρώπης, ενώ το Διεθνές Σύμφωνο έργο του ΟΗΕ και τα δύο, όμως, συμβατικά κείμενα προασπίζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα με κανόνες δεσμευτικούς για τα συμμετέχοντα σ'αυτά κράτη, θέτοντας όρια και βάρη στην ίδια την εξουσία καθενός από τα τελευταία. Η Σύμβαση δεσμεύει τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, το Σύμφωνο τα κράτη ανά τον κόσμο που το υπέγραψαν και το κύρωσαν έως τώρα, μένοντας ανοικτό στη συμμετοχή κάθε κράτους την επιθυμεί. Αξιοσημείωτη είναι και η συμβολή της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου(ΟΔΔΑ), η οποία αποτέλεσε πολιτικό προοίμιο της εισαγωγής των ατομικών δικαιωμάτων στο διεθνές δίκαιο και εν μέρει, πηγή του προστατευτικού συστήματος τόσο της ΕΣΔΑ όσο και του ΔΣΑΠΔ.

Από τα κείμενα των δύο διεθνών συμβάσεων διαφαίνεται μία διαφοροποίηση των όρων τους ως προς τη δεσμευτικότητά τους έναντι των δημοσίων αρχών των κρατών. Οι διαφορές αυτές, μάλιστα, είναι πιο εμφανείς στα διεθνή κείμενα απ'ότι στο ελληνικό Σύνταγμα, επιτρέποντας μία σαφέστερη και ασφαλέστερη κατάταξη των προστατευόμενων δικαιωμάτων ανάλογα με το βαθμό δεσμευτικότητάς τους, καθώς η ακολουθούμενη διατύπωση είναι γενικά πιο απλή και εκτενής. Πιο συγκεκριμένα, τα ατομικά δικαιώματα προκύπτει ότι διακρίνονται α) στα επιδεκτικά περιορισμών ή ενδοτικά ή ελαστικά, β) στα στενά ή ακριβώς προσδιορισμένα και γ) στα αυστηρά ή ανεπίδεκτα περιορισμών δικαιώματα. Μια τέτοια κατάταξη αναδεικνύει την ύπαρξη ιεραρχίας κοινωνικής ή ηθικής σπουδαιότητας μεταξύ των κανόνων που είναι εξίσου θεμελιώδεις , η οποία, πάντως, δεν παραμένει αμετάβλητη και στατική, αλλά ακολουθεί τις συντελούμενες μέσα στο χρόνο νομικές και κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις και αλλαγές.

α. Τα ενδοτικά-ελαστικά δικαιώματα

Αυτά αποτελούν την πρώτη, κατά τη Σύμβαση και το Σύμφωνο, κατηγορία προστατευόμενων δικαιωμάτων, που παρέχουν τη χαλαρότερη δέσμευση έναντι των συμβαλλόμενων κρατών, αφού τα τελευταία έχουν την εξουσία να ενεργούν επεμβάσεις, να επιβάλλουν «περιορισμούς» ή «ορισμένους τύπους, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις» σ'αυτά, ή και να «ρυθμίζουν τη χρήση τους». Όριο πάντα αυτής της παρεχόμενης δυνατότητας είναι η διατήρηση της ουσίας του πυρήνα του δικαιώματος, ενώ και οι τυχόν προβλεπόμενοι «περιορισμοί» τίθενται υπό δύο βασικούς όρους: πρώτον, την πρόβλεψή τους με νόμο ή βάσει νόμου και κατά δεύτερον, τη δικαιολόγησή τους από λόγους δημοσίου συμφέροντος σε μία «δημοκρατική κοινωνία». Το ζήτημα των ούτως αποκαλούμενων από τη Σύμβαση «περιορισμών» θα αναπτυχθεί σε επόμενη παράγραφο. Εδώ αρκεί η απαρίθμησή τους. Στην

¹⁵ Ράικος Α.Γ., Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, εκδ. 2002, σελ. 105-113.

κατηγορία αυτή, λοιπόν, ανήκουν τα εξής δικαιώματα: α) ο σεβασμός της ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής,¹⁶ της κατοικίας και αλληλογραφίας, β) η ελεύθερη εκδήλωση της θρησκείας και των πεποιθήσεων,¹⁷ όπως αυτή διακρίνεται από την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, γ) η ελευθερία έκφρασης γνώμης, αποδοχής και διάδοσης πληροφοριών και ιδεών χωρίς περιορισμούς μέσων και συνόρων, δ) η ελευθερία ειρηνικών συναθροίσεων και ίδρυσης συνεταιρισμών και συνδικάτων και συμμετοχής σ'αυτά,¹⁸ ε) η ελευθερία κυκλοφορίας στο έδαφος του κράτους, εκλογής διαμονής σ'αυτό, εξόδου και επιστροφής από και στο κράτος όπου κανείς ανήκει, στ) το δικαίωμα της ιδιοκτησίας.

Αντίστοιχα προσδιορίζει και προστατεύει τα ελαστικά δικαιώματα και το ΔΣΑΠΔ. Το Σύμφωνο, όμως, ως κείμενο νεώτερο, καλύτερα επεξεργασμένο και πιο πλήρες από της ΕΣΔΑ, τους αποδίδει πληρέστερο περιεχόμενο και προσθέτει και νέα δικαιώματα στην κατηγορία: το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών, μεταχείριση των κρατουμένων κατά τους όρους του ανθρωπισμού και της αξιοπρέπειας, το δικαίωμα στην αναγνώριση της νομικής προσωπικότητας οπουδήποτε, το δικαίωμα σε δικαστική κρίση δευτέρου βαθμού σε περίπτωση ποινικής καταδίκης, αποζημίωσης για δικαστική πλάνη σε ποινική υπόθεση, η αρχή της ισότητας απέναντι στο νόμο και της ίσης προστασίας του τελευταίου και τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Γενικά η διατύπωση που ακολουθεί το Σύμφωνο είναι αντίστοιχης δομής με αυτή της Σύμβασης, είναι, όμως, συνοπτικότερη, ενώ ταυτόχρονα παρέχει ευρύτερο φάσμα προστασίας.

β. Τα στενά προσδιορισμένα δικαιώματα

Στη δεύτερη κατηγορία δικαιωμάτων ανήκουν όσα προσδιορίζονται από τη Σύμβαση με ακρίβεια, στενά, οπότε η ίδια η Σύμβαση θέτει, ρητά ή σιωπηρά, τους περιορισμούς ή τις εξαιρέσεις που επιδέχονται. Χαρακτηριστικό των δικαιωμάτων αυτών είναι ότι δεσμεύουν την κατεύθυνση της νομοθετικής ρύθμισης των κρατών, αποδεχόμενα μόνο μέτρα προστασίας τους. Επίσης, περιγράφονται και οριοθετούνται πλήρως από το συμβατικό κείμενο, είτε με καθορισμό των στοιχείων τους είτε με απαρίθμηση των πράξεων που δεν τα προσβάλλουν. Σημαντικό είναι και το ότι τα δικαιώματα αυτής της κατηγορίας, σε αντίθεση με τα της προηγούμενης, δεν επιδέχονται καμία παρέκκλιση, δηλ. καμία αναστολή ή αλλοίωση, ούτε σε περιπτώσεις πολέμου ή έκτακτης εθνικής ανάγκης, κατά την πρόβλεψη του αρ.15 παρ.2 ΕΣΔΑ. Δικαιώματα της κατηγορίας είναι: α) το δικαίωμα της ζωής, β) απαγόρευση της αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας, γ) το δικαίωμα προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας,¹⁹ δ) το δικαίωμα του καθενός να κρίνεται από αμερόληπτο δικαστήριο και το δικαίωμά του στο τεκμήριο αθωότητας. Αντίστοιχη είναι η προστασία που εξασφαλίζει στα δικαιώματα το ΔΣ, με κάποιες προσθήκες και εμβασύνσεις που οφείλονται στο μεταγενέστερο χρόνο κατάρτισής του σε σχέση με την ΕΣΔΑ. Οι δύο σημαντικότερες διαφορές του από τη Σύμβαση είναι οι εξής: Πρώτον, ως προς το δικαίωμα της ζωής, μετριάξει τη θανατική ποινή, επιτρέποντάς τη για στενότερο κύκλο περιπτώσεων και υπό αυστηρότερους όρους, ενώ προβλέπει και εξαιρέσεις ειδικών κατηγοριών προσώπων από τη σχετική ρύθμιση. Περιέχει, επιπλέον, υπόμνηση προς τα κράτη σχετικά με την πρόληψη και

¹⁶ Βλ. ΣτΕ (Ολομ.) αρ. 395/1978 και σχετική ΣτΕ, αρ. 4590/1976.

¹⁷ Βλ. ΑΠ(Ολομ.) αρ. 4/2005, ΕΔΔΑ, της 14.12.1999 και ΕΔΔΑ, της 6.4.2000.

¹⁸ Βλ. ΑΠ (Ολομ.) αρ. 4/2005, ΜΠρΑΘ αρ. 332/2006.

¹⁹ ΕΔΔΑ, της 8.2.2000.

την τιμωρία του εγκλήματος της γενοκτονίας. Δεύτερον, δεν απαριθμεί της περιπτώσεις που η θανάτωση προσώπου δε συνιστά παραβίαση του δικαιώματος της ζωής, αλλά θέτει μία σύντομη επιταγή με χρήση του όρου «αυθαιρεσία». Συνολικά το ΔΣ διακατέχεται από εντονότερο πνεύμα αποδοκιμασίας της αφαίρεσης της ζωής και της προσβολής όλων των δικαιωμάτων της κατηγορίας αυτής.

γ. Τα αυστηρά δικαιώματα

Πρόκειται για κατηγορία δικαιωμάτων που δεν ανέχεται, ως εκ της φύσεως των δικαιωμάτων που περιλαμβάνει, περιορισμούς, περιθώρια για διαφορετική της προστατευτικής τους ρύθμιση ή παρεκκλίσεις σε περιπτώσεις ύψιστης εθνικής ανάγκης. Κατά τη διατύπωσή τους εμφανίζουν λιτότητα, εκφρασμένα συνήθως με σύντομη επιταγή, απαγορευτική κυρίως, που αναφέρεται άμεσα σε απλά και οικεία πράγματα χωρίς προσδιορισμό ορίων ή εξαιρέσεων από τη ρύθμισή τους. Τελικά προκύπτει ότι σ' αυτή την κατηγορία ο πυρήνας του δικαιώματος ταυτίζεται με όλη την έκτασή του. Η τήρησή τους δεν επιτρέπει διαβαθμίσεις ή προσεγγίσεις αλλά τίθεται ως απόλυτη απαγόρευση ή ως αξίωση διατήρησης ή ανάκτησης πραγματικών καταστάσεων. Υπάρχουν εφόσον τηρούνται απαρέγκλιτα, αλλιώς δεν υφίστανται. Η ΕΣΔΑ και τα Πρωτόκολλά της απαριθμούν τα ούτως αυστηρά δικαιώματα ως εξής:

α) Η απαγόρευση βασανιστηρίων και των απάνθρωπων ή εξευτελιστικών ποινών και μεταχειρίσεων. Αφαιρούνται, έτσι, από τα κράτη τέτοια μέσα επιβολής εξουσίας κατά τρόπο απόλυτο, αφού η διάταξη αναφέρεται τόσο στο σωματικό όσο και στον ψυχικό πόνο, που είναι καταστάσεις κοινώς αντιληπτές και οικείες στους λαούς όλου του κόσμου. Ο κανόνας παραμένει πάντοτε άκαμπτος, και το ζήτημα της *in concreto* παραβίασής του εξαρτάται από την υπαγωγή των πραγμάτων στις έννοιές του, σε σχέση με τις εκάστοτε γενικές συνθήκες ή το περιβάλλον. Η εκάστοτε λύση υπαγορεύεται από την κοινή μέση εμπειρία ή ευαισθησία, χωρίς να μπορούν να συμβάλουν στη διαμόρφωσή της οι οπουδήποτε ισχύουσες, παραδοσιακές αντιλήψεις ή συνήθειες που υποδαυλίζουν τις απαιτήσεις της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. β) Η απαγόρευση της δουλεμπορίας και της δουλείας. Πρόκειται για δεδομένη αρχή αποδεκτή από το εσωτερικό δίκαιο των κρατών, που διατυπώνεται για τη διασφάλιση της αποτροπής επανεμφάνισης πρακτικών εξουσίας ανθρώπων από άλλους ανθρώπους. Η δουλεία ως θεσμός αλλά και ως έμπρακτη κατάσταση διαφοροποιείται, πάντως, από καταστάσεις αναγκαστικής εργασίας, οι οποίες απαγορεύονται στο πλαίσιο της αυθαίρετης αλλοτρίωσης της εργασίας του ατόμου. γ) Η απαγόρευση καταδίκης για πράξη ή παράλειψη, που δεν αποτελούσε αδίκημα κατά το χρόνο τέλεσής της και επιβολής ποινής βαρύτερης από την προβλεπόμενη κατά το χρόνο τέλεσης του αδικήματος. Ως προς το δικαίωμα αυτό, πρέπει να σημειωθεί ότι δε χάνει τον άκαμπτο χαρακτήρα του, εξαιτίας της προβλεπόμενης εξαίρεσης της δεύτερης παραγράφου της σχετικής διάταξης. Αυτή αφορά μόνο τις εξαιρετικές περιπτώσεις των βαρύτατων εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, που αποτυπώνει το δίκαιο που αφορά στην πρόληψη και καταστολή του εγκλήματος της γενοκτονίας. δ) Η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, ως ενδόμυχη γνώμη και πίστη ή κατάσταση, όπου καμία επέμβαση τους κράτους, άμεση ή έμμεση, δε γίνεται δεκτή. Η απόλυτη προστασία τους αποτελεί, μάλιστα, ουσιώδες στοιχείο της δημοκρατικής κοινωνίας. ε) Η κρατική υποχρέωση οργάνωσης ελεύθερων εκλογών σε εύλογα χρονικά διαστήματα, με μυστική ψηφοφορία και με εγγυήσεις για ελεύθερη εκδήλωση του φρονήματος του λαού ως προς την επιλογή του νομοθετικού σώματος. Το δικαίωμα που αντιστοιχεί στην παραπάνω

υποχρέωση αξιώνει περιοδικότητα των εκλογών και σχηματισμό μέσω της εκλογικής διαδικασίας του αποφασιστικού κρατικού οργάνου, του νομοθετικού. Νομολογιακό παράδειγμα παραβίασης του εν λόγω δικαιώματος αποτελεί η «ελληνική υπόθεση», που αναφέρεται στις κρατικές πρακτικές της δικτατορικής περιόδου 1967-1974. Παραβίαση, κατά την τότε περίοδο, αποτέλεσαν η ματαίωση των εκλογών χωρίς προκήρυξη άλλων και η απαγόρευση των κομμάτων. στ) Η απαγόρευση στερήσεως της ελευθερίας προσώπου λόγω αδυναμίας εκπλήρωσης συμβατικών υποχρεώσεων. ζ) Η απαγόρευση απέλασης προσώπου, ατομική ή ομαδική πράξη, από τη χώρα όπου ανήκει, το δικαίωμα επανόδου του τελευταίου στη χώρα του και η απαγόρευση της ομαδικής απέλασης αλλοδαπών. Ως προς την ερμηνεία των τριών αυτών δικαιωμάτων, φαίνεται ως ορθότερη η εκδοχή που τα συνδυάζει με το αρ.14 ΕΣΔΑ για την απαγόρευση διακρίσεων βάσει εθνικότητας, φυλής κτλ. και να αποκλειστεί η προσφυγή σε μέτρα ασυμβίβαστα με το καθεστώς της Σύμβασης. Πάντως, δεκτή πρέπει να γίνει η εξαίρεση από τον κανόνα που απαγορεύει την ομαδική απέλαση αλλοδαπών, σε περίπτωση πολέμου μεταξύ του κράτους ιθαγένειάς τους και του κράτους που διατάσσει την απέλασή τους. Υπάρχει και η αντίθετη άποψη που θέτει ως προϋπόθεση τέτοιων απελάσεων αλλοδαπών την ύπαρξη συλλογικής ευθύνης ή, έστω, συλλογικών υπονοιών.

Το ΔΣ επαναλαμβάνει τον κατάλογο των αυστηρά προστατευόμενων δικαιωμάτων επιφέροντας κάποιες διευρύνσεις και εμβυθύνσεις. Διαφοροποιείται από τη ρύθμισή της ΕΣΔΑ σε δύο σημεία: α) προβαίνει στη ρητή αναγνώριση δικαιώματος που από τη Σύμβαση απλώς υπονοείται, του δικαιώματος στην αναγνώριση νομικής προσωπικότητας και β) δεν κατατάσσει στην κατηγορία δύο δικαιώματα, την απαγόρευση απελάσεως ημεδαπού και ομαδικής απελάσεως αλλοδαπών, τα οποία αντίθετα περιορίζει όταν λόγοι δημοσίου συμφέροντος αντιτίθενται στο περιεχόμενό τους.²⁰

Δ. Η συνταγματική και διεθνής προστασία του δικαιώματος της ζωής και της προσωπικής ελευθερίας ειδικότερα.

Τα δικαιώματα της ζωής και της προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας είναι από τα σπουδαιότερα του καταλόγου των προστατευόμενων ατομικών δικαιωμάτων, τόσο από την εθνική όσο και από τη διεθνή έννομη τάξη. Πιο συγκεκριμένα, το ελληνικό Σύνταγμα κατοχυρώνει την προστασία του δικαιώματος της ζωής στο αρ.5 παρ.2Σ. Η διάταξη εγγυάται το σεβασμό του δικαιώματος καθεαυτό, καθώς και τον παναθρώπινο χαρακτήρα του, καθιερώνοντας την ίση μεταχείριση «ημεδαπών και αλλοδαπών, ομογενών και αλλογενών, ομοφύλων και αλλοφύλων, ομόγλωσσων και αλλόγλωσσων, ομόθρησκων και αλλόθρησκων, ομοφρονούντων και αντιφρονούντων». Η διάταξη δεν υπόκειται στην αναστολή του άρθρου 48 παρ.1 Σ. Διασφαλίζοντας την απόλυτη προστασία της ζωής για όλους ανεξαρτήτων διακρίσεων, η διάταξη φαίνεται να απορρίπτει κάθε αντίληψη περί ανάξιας ζωής λόγω προβληματικής σωματικής ή διανοητικής κατάστασης του προσώπου. Επίσης φαίνεται να αποκλείει από την προστασία της το δικαίωμα επί του θανάτου, επιτρέποντας στο νομοθέτη την απαγόρευση ή μη της αυτοκτονίας ή και της απόπειράς της. Συνεπώς, δεν είναι αντίθετη προς τη συνταγματική διάταξη η αστυνομική επέμβαση προς αποτροπή της αυτοκτονίας και η αναγκαστική διατροφή των απεργών πείνας, όταν βρίσκονται σε άμεσο κίνδυνο ζωής. Εκ των

²⁰ Βεγλερής Φ., Περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, 1982, σελ. 29-80.

ανωτέρω προκύπτει ότι το δικαίωμα ζωής αποτελεί άμυνα του ατόμου έναντι της κρατικής επιβολής, χωρίς επέκτασή του, ώστε να προσλαμβάνει διαστάσεις κοινωνικής αξίωσης έναντι του κράτους για την εξασφάλιση παροχών διατροφής και περίθαλψης. Τα ζητήματα τυχόν «περιορισμών» του δικαιώματος, προβλεπόμενων απευθείας από το Σύνταγμα ή νομοθετικά, εξετάζεται σε επόμενη παράγραφο.²¹

Το δικαίωμα της ζωής κατοχύρωσαν επανειλημμένως διεθνείς διακηρύξεις και συμβάσεις. Σχετικές προβλέψεις περιέχουν η ΟΔΔΑ, το ΔΣΑΠΔ και η ΕΣΔΑ. Ειδικότερα η ΕΣΔΑ, στο αρ.2 απονέμει το δικαίωμα της ζωής στον καθένα, επιφυλάσσοντας, όμως, τη δυνατότητα εκούσιας θανάτωσης προσώπου με τη μορφή θανατικής ποινής που επιβάλλεται από δικαστήριο και κατά την πρόβλεψη του νόμου για ορισμένο αδίκημα. Ορίζει, επιπλέον, η διάταξη περιπτώσεις κατά τις οποίες η αφαίρεση της ζωής δεν παραβιάζει το σχετικό δικαίωμα, οι οποίες, όμως, θα αναλυθούν παρακάτω. Σήμερα το αρ.2 ΕΣΔΑ ισχύει όπως το τροποποίησε και συμπλήρωσε το 6^ο Πρωτόκολλό της, που έχει ήδη κυρωθεί από την Ελλάδα, το οποίο διευρύνει την παρεχόμενη στη ζωή προστασία, περιορίζοντας τις εξαιρέσεις αποδοχής θανάτωσης στις περιπτώσεις πολέμου ή σχετικού κινδύνου. Έχει ήδη παρεμβληθεί και η ρύθμιση του 13^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, η οποία απαγορεύει τη θανατική ποινή σε κάθε περίπτωση, δεν έχει, όμως, υπογραφεί ακόμα από την Ελλάδα. Συμπληρωματικά πρέπει να αναφερθούν νομολογιακά στοιχεία της δραστηριότητας των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ, του ΕΔΔΑ και της ΕΕΔΑ (Επιτροπής, πλέον καταργηθείσας). Συγκεκριμένα η ΕΕΔΑ υπογράμμισε την υποχρέωση του κράτους να προστατεύει, κατά το δυνατό, τη ζωή συγκεκριμένων ατόμων, όταν αυτά κινδυνεύουν από κακαποιούς, αλλά μόνο προσωρινά. Επίσης, εξέτασε επ'ευκαιρία εκκρεμουσών υποθέσεων το ενδεχόμενο παραβίασης του αρ.2 ΕΣΔΑ σε περίπτωση πυροβολισμού και θανάτωσης ατόμων από αστυνομικούς κατά τη σύλληψη κακοποιών ή τη διάλυση διαδηλώσεων. Τέλος, στην υπόθεση Κύπρου κατά Τουρκίας, διαπίστωσε την παραβίαση του άρθρου, λόγω θανάτωσης ελληνοκυπρίων αμάχων από τουρκικά στρατεύματα, εκτός συνθηκών πολεμικών επιχειρήσεων. Παραβίαση του αποτελεί και η έξωση ηλικιωμένου ατόμου κατά τη διάρκεια του χειμώνα, όταν δεν μπορεί να στεφαστεί αλλού και τίθεται σε κίνδυνο ζωής.²²

Η προσωπική (φυσική) ελευθερία του ατόμου, όπως κατοχυρώνεται συνταγματικά από τις διατάξεις των άρθρων 5, 6 και 7 του Συντάγματος, αναδεικνύει τρεις πλευρές της: Η πρώτη αφορά στην ελευθερία ως απαγόρευση της δουλείας και ειλωτείας. Αυτή φαίνεται να προστατεύουν οι γενικές διατάξεις του αρ.5 στις παρ.3εδ.1 και 2 υποπαρ.1 Σ. Η δεύτερη αφορά την ελευθερία από μέσα φυσικής δέσμευσης, με σύλληψη, κράτηση και φυλάκιση. Αποδίδεται συνολικά με τον όρο προσωπική ασφάλεια, αντιτιθέμενη τόσο έναντι της σύλληψης και προσωρινής κράτησης του προσώπου όσο και κατά της στέρησης της ελευθερίας με ποινικό κολασμό. Σχετικές με αυτή είναι οι διατάξεις των άρθρων 5 παρ.3 εδ.2, 6 και 7. Τρίτη πλευρά της αποτελεί η ελευθερία κινήσης και εγκατάστασης ή αλλιώς ονομαζόμενη ως προσωπική ελευθερία εν στενή εννοία. Κατοχύρωσή της παρέχουν οι διατάξεις του αρ.5 παρ.4 και παρ.2 υποπαρ.2 Σ. Για το ζήτημα των «περιορισμών» των επιμέρους δικαιωμάτων θα γίνει λόγος σε ακόλουθη παράγραφο. Ας σημειωθεί, εδώ, μόνο, ότι το αρ.5 παρ.2 Σ. αναφέρεται στην ελευθερία ως προσωπική ασφάλεια και τη διασφαλίζει

²¹ Δαγτόγλου Π.Δ., Ατομικά Δικαιώματα Α', Εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλα, β' εκδ., Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ. 232-238.

²² Ρούκουνας Εμμ., Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1995, σελ. 136-137.

για όλους ανεξαρτήτως διακρίσεων εθνικότητας ή άλλων. Δεν περιλαμβάνει στη ρύθμισή του την ελευθερία μετακίνησης, εισόδου, εξόδου και εγκατάστασης στη χώρα, οπότε οι αναφερθείσες δυνατότητες μπορούν να περιοριστούν από τις δημόσιες αρχές ως προς τους αλλοδαπούς (για την προστασία των οποίων αφιερώνονται σχετικές αναπτύξεις παρακάτω).

Η ΕΣΔΑ και το 4^ο Πρωτόκολλό της ορίζουν σαφή διάκριση για τα δικαιώματα της ελευθερίας με την ευρεία έννοια: α) το αρ.4 παρ.1 της ΕΣΔΑ απαγορεύει τη δουλείας και το δουλεμπόριο, β) το αρ. 5 και το αρ.1 του Πρωτοκόλλου αναφέρονται στην προσωπική ασφάλεια, ως προστασία έναντι της αυθαίρετης σύλληψης και κράτησης, γ) τα αρ.6 και 7 στην προηγούμενη σε σχέση με τον ποινικό κολασμό και δ) τα αρ.2,4 και 5 του Πρωτοκόλλου στην ελευθερία κινήσεως και εγκαταστάσεως.²³ Ειδικότερα το δικαίωμα της προσωπικής ασφάλειας έχει, κατά την ΕΣΔΑ, δύο όψεις: πρώτον, λειτουργεί προστατευτικά έναντι της αυθαίρετης σύλληψης και κράτησης και δεύτερον, παρέχει εγγυήσεις υπέρ των νομίμως στερουμένων την ελευθερία τους. Εδώ, ελευθερία και ασφάλεια θεωρούνται ενιαίο όλο, όμως, η λαμβάνονται υπόψη υπό τη φυσική τους έννοια, δηλ. χωρίς επεκτάσεις στην οικονομική ασφάλεια και την κοινωνική ασφάλιση. Θεωρούνται, επιπλέον, αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα, δηλ. ανεπίδεκτα παραίτησης σε μία «δημοκρατική κοινωνία». Ειδικά ως προς τη στέρηση της ελευθερίας με εγκλεισμό «ψυχασθενούς» ατόμου σε ψυχιατρικό κατάστημα, προκύπτει, ως εκ της ελλείψεως εξειδίκευσης της Σύμβασης, ότι ισχύει ανάλογη προστασία, με απόδοση ιδιαίτερης έμφασης στην ιατρική διάγνωση της ασθένειας, στο βαθμό της σοβαρότητάς της και στην αναλογία του τελευταίου με την ανάγκη εγκλεισμού και στη διάρκεια του τελευταίου. Οι ανωτέρω διατάξεις ισχύουν στην Ελλάδα, με υπερνομοθετική, μάλιστα, δύναμη, εκτός από αυτές του 4^{ου} Πρωτοκόλλου, που δεν έχει ακόμα κυρωθεί με νόμο. Πάντως, στη χώρα μας ισχύει, μετά την κύρωση του ΔΣΑΠΔ με το ν.2462/1997, η απαγόρευση της στέρησης της ελευθερίας λόγω αδυναμίας εκπλήρωσης συμβατικής υποχρέωσης. Θεωρούμενο στο σύνολό του, ως προς την προστασία της προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας, το διεθνές σύστημα μοιάζει περισσότερο περιοριστικό από το αντίστοιχο εσωτερικό, οπότε δεν έχουν άμεση πρακτική σημασία στην Ελλάδα, βάσει της ερμηνευτικής αρχής του αρ.60 ΕΣΔΑ.²⁴

²³ Δαγτόγλου Π.Δ., Ατομικά Δικαιώματα Α', β' εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ. 267-268, 364.

²⁴ Ρούκουνας Εμμ., Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1995, σελ. 147-148, Δαγτόγλου Π.Δ., Ατομικά Δικαιώματα Α', β' εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα 2005, σελ. 268, 281-282.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

A. «Περιορισμοί» Δικαιωμάτων

1. Η συνταγματική ρύθμιση

α. Δεσμεύσεις των συνταγματικών δικαιωμάτων

Το Σύνταγμα καθορίζει και προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα, αφιερώνοντας για τις σχετικές ρυθμίσεις τους το δεύτερο μέρος του κειμένου του. Όπως, όμως, προκύπτει τόσο από τη διατύπωση των σχετικών διατάξεων όσο και από την γραμματική και συστηματική ερμηνεία τους, μεταξύ τους, αλλά και προς το σύνολο των συνταγματικών κανόνων, η προστατευτική ρύθμιση των ατομικών δικαιωμάτων δεν είναι απόλυτη, «ατελείωτη», αλλά βρίσκει τα όριά της στα αντίστοιχα όρια της διακριτικής ευχέρειας των αρμόδιων δημοσίων οργάνων της έννομης τάξης και στα όρια που θέτει η συνύπαρξη και συλλειτουργία μέσα στο δικαιοσύστημα των δικαιωμάτων των περισσότερων φορέων-ατόμων και των θεσμών.

Αρχίζοντας μία εγγύτερη προσέγγιση του ζητήματος, αφητηρία αποτελεί η διαπίστωση ότι τα συνταγματικά δικαιώματα υφίστανται, με ευρύτατη έννοια, δεσμεύσεις, δηλ. πιέσεις, επιπτώσεις, επεμβάσεις, δεσμεύσεις, επιδράσεις κτλ. ασκούμενες στην «ατμόσφαιρα» των δικαιωμάτων. Ανάλογα με την πηγή της αφητηρίας τους, διακρίνονται σε φυσικές και ανθρωπογενείς δεσμεύσεις. Οι πρώτες προέρχονται από τη «φύση του πράγματος» χωρίς παρεμβολή ανθρώπινης δράσης, είναι πάντοτε αιτιώδεις και δεν περιορίζουν ούτε προσβάλλουν το δικαίωμα, απλώς το δεσμεύουν. Οι δεύτερες προέρχονται από τη δράση είτε των κρατικών οργάνων είτε των ιδιωτών. Ειδικότερα, πρόκειται για τις διάφορες επιρροές που δέχονται οι φορείς των δικαιωμάτων από τη δράση άλλων ατόμων, ιδιωτών ή φορέων κρατικής εξουσίας, κατά την άσκηση των δικαιωμάτων στο πλαίσιο μιας γενικής ή ειδικής έννομης σχέσης ή θεσμών. Οι επεμβάσεις αυτές διενεργούνται ρυθμιστικά ή κανονιστικά, δηλ. με νόμο ή κανονιστικές διοικητικές πράξεις και δικαιολογούνται από το γεγονός της συνύπαρξης και συλλειτουργίας των συνταγματικών δικαιωμάτων. Αποτελούν πάντοτε ανθρώπινη δράση, ενέργεια ατόμων ή υλική ενέργεια κρατικών οργάνων ή και νομικές πράξεις των τελευταίων, όπως είναι οι νόμοι, οι ατομικές ή κανονιστικές διοικητικές πράξεις και οι δικαστικές αποφάσεις. Τέλος, διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: α) τις απλές επιδράσεις, β) τους απλούς περιορισμούς και γ) τις προσβολές των δικαιωμάτων. Τα ατομικά δικαιώματα, κατά την αμυντική λειτουργία τους, αποκρούουν μόνο τις προσβολές, ανέχονται, αντίθετα, τις απλές επιδράσεις και τους απλούς περιορισμούς.

β. Οι απλές επιδράσεις

Οι απλές επιδράσεις είναι επιπτώσεις, ασκούμενες στον ελεύθερο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό χώρο, από τη νόμιμη άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, δηλ. την ελεύθερη νόμιμη δράση των άλλων, είτε ιδιωτών είτε κρατικών οργάνων, χωρίς τομή των κύκλων δράσης των ατόμων. Η όποια δραστηριότητα ασκείται στα πλαίσια της γενικής κυριαρχικής ή διαπροσωπικής σχέσης χωρίς σύνδεσή της με κάποια

ειδικότερη έννομη σχέση. Οι απλές αυτές επιδράσεις επηρεάζουν λιγότερο ή περισσότερο το δικαίωμα, μπορεί να το θίγουν, όμως δεν το προσβάλλουν. Πρόκειται για νόμιμες ενέργειες που δεν μειώνουν την έκταση του προστατευτικού κύκλου του δικαιώματος, δεν το συρρικνώνουν. Για τέτοιες πρόκειται και όταν τέμνονται οι κύκλοι δράσης των ατόμων, συντρέχουν, όμως, αντικειμενικοί όροι που αποκλείουν την προσβολή. Είναι περιορισμοί που αποτελούν απλές επιδράσεις.

Στην κατηγορία των απλών επιδράσεων ανήκουν και οι απλές ρυθμίσεις, δηλ. όσες νομοθετικές, κανονιστικές ή ατομικές διοικητικές πράξεις δεν περιορίζουν το δικαίωμα. Ο νομοθέτης, στο πλαίσιο της γενικής του αρμοδιότητας, μπορεί να ρυθμίζει κάθε ζήτημα, χωρίς όμως να περιορίζει την περιφέρεια των δικαιωμάτων. Οι απλές ρυθμίσεις διακρίνονται σε εσωτερικές, οριοθετικές και εξωτερικές, ανάλογα με την περιοχή του κύκλου του δικαιώματος που ορίζουν. Μάλιστα οι τελευταίες, επειδή αναφέρονται σε παραβατικές συμπεριφορές που υπερβαίνουν τα όρια νομιμότητας, ονομάζονται οιονεί περιορισμοί.

Άλλη διάκριση των ρυθμίσεων του νόμου ως προς τα δικαιώματα είναι αυτή σε υποκειμενικές και αντικειμενικές ρυθμίσεις. Οι πρώτες αφορούν το δικαίωμα ως υποκειμενική συμπεριφορά, οι δεύτερες θεσμούς, συστήματα, οργανωτικά θέματα κτλ. Μεταξύ των ρυθμίσεων αυτών αναπτύσσονται αντανάκλασεις που επιδρούν στα συνταγματικά δικαιώματα με θετικό ή αρνητικό τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, οι αντικειμενικές ρυθμίσεις αντανάκλουν στην προσωπική κατάσταση των φορέων των δικαιωμάτων.

γ. Οι Περιορισμοί των δικαιωμάτων- διακρίσεις τους.

Περιορισμός δικαιώματος, με την ευρεία έννοια του όρου, είναι η από ανθρώπινη ενέργεια προκαλούμενη συρρίκνωση του νομίμου γενικού περιεχομένου του, της κτήσης ή της άσκησης του. Εννοιολογικά διαφέρει από συγγενείς έννοιες, δηλ. τις οριοθετήσεις, τις απλές επιδράσεις ή τις προσβολές. Χαρακτηριστικά του περιορισμού με αυτή την έννοια είναι δύο: η ανθρώπινη προέλευσή του (υποκειμενικό) και η συρρίκνωση του περιεχομένου του δικαιώματος (αντικειμενικό). Αφού ο περιορισμός προέρχεται πάντοτε από ανθρώπινη ενέργεια, αποκλείεται επέλευσή του από τις, προηγουμένως αναφερθείσες, φυσικές δεσμεύσεις. Πρόκειται, μάλιστα, είτε για συμπεριφορές ιδιωτών είτε δημοσίων οργάνων. Με τον όρο συρρίκνωση εννοείται η υποχώρηση της εξωτερικής περιφερειακής γραμμής του δικαιώματος, η ελάττωση του τελευταίου ως προς κάποιον όρο του. Σημαίνει τόσο την πραγματική περιοριστική κατάσταση, στην οποία υπόκειται το δικαίωμα και ο φορέας του, όσο και τη συγκεκριμένη νομική περιοριστική ρύθμιση. Βέβαια, επειδή ο περιορισμός είναι υποχώρηση από το εξωτερικό όριο του προστατευτικού κύκλου του δικαιώματος, προϋποθέτει την οριοθέτησή του τελευταίου. Μέτρο σύγκρισης του χαρακτηρισμού του περιορισμού ως τέτοιου αποτελεί το γενικό, ευρύτερο περιεχόμενο του δικαιώματος. Όπως καθορίζεται από την οριοθέτησή του. Όταν στη θεώρηση των περιορισμών υπεισέλθει ένα αξιολογικό στοιχείο, αυτοί διακρίνονται σε απλούς περιορισμούς, οι οποίοι ως θεμιτοί επιτρέπονται και σε προσβολές που ως αρνητικά αξιολογούμενοι περιορισμοί απαγορεύονται. Κριτήριο για την ανωτέρω διάκριση αποτελεί η αρχή του αιτιώδους των περιορισμών, οπότε οι τελευταίοι διακρίνονται σε αιτιώδεις-επιτρεπόμενους και αναιτιώδεις- απαγορευμένους.

Απλοί περιορισμοί είναι οι επιτρεπόμενες, νόμιμες συρρικνώσεις του γενικού περιεχομένου των δικαιωμάτων κατά την εφαρμογή τους στο πεδίο ειδικής σχέσης. Αυτή η συρρίκνωση επιτρέπεται, είτε προβλέπεται ρητά είτε συνάγεται απλώς, από το δίκαιο, το Σύνταγμα ή και την κοινή νομοθεσία, γι' αυτό είναι νόμιμη και θεμιτή. Έχει πάντα μία νόμιμη αιτία, μία ratio που αναγνωρίζει το δίκαιο. Περαιτέρω, πρόκειται για περιορισμούς που επιβάλλει η φύση των πραγμάτων, που είναι αναγκαία συνέπεια του κοινού αντικειμενικού στοιχείου που συνδέει το περιεχόμενο δικαιώματος με το περιεχόμενο της σχέσης στην οποία ασκείται το δικαίωμα. Αυτή η σχέση είναι πάντα συγκεκριμένη, ειδική ή μία εξαιρετική πραγματική κατάσταση, γι' αυτό και ο περιορισμός έχει έκτακτο χαρακτήρα, αποτελεί την απόκλιση, την εξαίρεση. Συνέπειες αυτού του έκτακτου χαρακτήρα του περιορισμού είναι α) η προσωρινότητά του, β) η αναφορά του σε ορισμένο πληθυσμό ατόμων και όχι σε όλους αδιάκριτα. Επιπλέον, λόγω της λειτουργίας του στο πλαίσιο ειδικών μόνο σχέσεων, ο απλός περιορισμός αναφέρεται πάντοτε σε συγκεκριμένο δικαίωμα. Παράδειγμα τέτοιου περιορισμού αποτελεί η αναστολή της ισχύος του συνόλου ή μέρους των διατάξεων θεμελιωδών δικαιωμάτων, η οποία αφορά, κατ'εξαιρεση, όλο τον πληθυσμό, έχει, όμως, προσωρινό χαρακτήρα.²⁵

δ. Η αναστολή ισχύος των συνταγματικών δικαιωμάτων

Την αναστολή των συνταγματικών δικαιωμάτων προβλέπει το Σύνταγμα στο αρ.48. Πρόκειται για ένα θεσμό, με περιοριστική ρύθμιση και νόμιμη βάση- αιτία του, την κατάσταση ανάγκης της χώρας. Ο θεσμός ονομάζεται, ειδικότερα, κήρυξη σε κατάσταση πολιορκίας, με επιβολή στρατιωτικού νόμου. Η αναστολή επιβάλλεται με την έκδοση προεδρικού διατάγματος και αφορά στην ισχύ μερικών ή και όλων των δικαιωμάτων από τα εξής: ελευθερία διακίνησης, προσωπική ασφάλεια, δικαίωμα στο νόμιμο δικαστή και στη κρίση από αμερόληπτο, διαρκές και τακτικό δικαστήριο, άσυλο κατοικίας, δικαίωμα συναθροίσεων και ίδρυσης συνεταιρισμών, ελευθερία γνώμης και τύπου, απόρρητο επιστολών, δικαίωμα στην ελεύθερη εργασία, συνδικαλιστική ελευθερία και δικαίωμα απεργίας κ.ά. Τίθεται σε εφαρμογή, όμως, υπό δύο προϋποθέσεις: την κήρυξη πολέμου ή επιστράτευσης λόγω εξωτερικών κινδύνων ή τη σοβαρή διαταραχή ή έκδηλη απειλή της δημόσιας τάξης και ασφάλειας εξαιτίας εσωτερικών κινδύνων. Η ισχύς του εξαιρετικού αυτού θεσμού είναι αντίστοιχα περιορισμένης διάρκειας. Έως τη λήξη του πολέμου για την πρώτη περίπτωση και επί 30 ημέρες μετά την έναρξη ισχύος του για τις λοιπές, ενώ τυχόν παράταση προϋποθέτει σχετική άδεια της Βουλής.²⁶

Οι απλοί περιορισμοί διακρίνονται βάσει διαφόρων κριτηρίων σε κατηγορίες και μπορεί να είναι μικτοί, όταν συντρέχουν περισσότερα κριτήρια. Υπάρχουσες διακρίσεις είναι οι εξής: α) σε αληθείς και οιονεί περιορισμούς, αναλόγως του αν όντως περιορίζουν το γενικό περιεχόμενο του δικαιώματος, β) σε ουσιαστικούς και διαδικαστικούς, βάσει της αναφοράς τους στο περιεχόμενο ή σε διαδικασία, γ) σε ενεργητικούς και παθητικούς, δ) σε συνολικούς και μερικούς, βάσει της έκτασης δέσμευσης του περιεχομένου του δικαιώματος, ε) σε προσωρινούς και μόνιμους, βάσει του χρόνου ισχύος τους, στ) σε αντικειμενικούς και υποκειμενικούς, ζ) σε κυρωτικούς και λειτουργικούς, ανάλογα με το σκοπό που επιδιώκουν,

²⁵ Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, εκδ.Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλ/κη 2005, σελ. 195 επ.

²⁶ Μάνεσης Α., α' ατομικές ελευθερίες, δ' εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλ/κη 1979, σελ. 89-92.

η) σε συνταγματικούς και νομοθετικούς, με τη διευκρίνιση ότι ο περιορισμός πρέπει να είναι πάντα συνταγματικός, ρητός ή συναγόμενος, μπορεί δε να προβλέπεται και με διατάξεις του κοινού δικαίου, θ) ρητούς και μη ρητούς, με τη σημείωση ότι και οι δεύτεροι αποτελούν συνταγματικό γραπτό δίκαιο, ι) πραγματικούς και νομικούς, ανάλογα με την ενέργεια παραγωγής τους, ια) σε περιορισμούς κτήσης και άσκησης του δικαιώματος με περαιτέρω κατηγοριοποιήσεις.

Σε αντίθεση με τους απλούς περιορισμούς, οι προσβολές των ατομικών δικαιωμάτων απαγορεύονται καθώς στερούνται νομικού ερείσματος, συνταγματικού ή και νομοθετικού, ενώ, ταυτόχρονα, δεν επιβάλλονται από την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ δικαιώματος και υποκείμενης σχέσης. Η προσβολή υπάρχει όταν λείπει το κοινό αντικειμενικό στοιχείο δικαιώματος καθεσμού ή όταν, αν και το τελευταίο υπάρχει, υπήρξε υπέρβαση των νομίμων ορίων δράσης από το φορέα του δικαιώματος.

Από το σύνολο των παραπάνω αναπτύξεων προκύπτει ότι συνταγματική επιταγή δεν αποτελεί μόνο το προστατευόμενο περιεχόμενο των δικαιωμάτων, αλλά και οι περιορισμοί τους. Οι τελευταίοι επιτρέπονται όταν είναι αιτιώδεις, δηλ. όταν μεταξύ του δικαιώματος και του περιβάλλοντος αυτού θεσμού υπάρχει μία φυσική σχέση που τα συνδέει. Ο κανόνας διαμορφώνεται ως εξής: Στη γενική σχέση, κυριαρχική ή διαπροσωπική, αποκλείεται κάθε περιορισμός. Αιτία η ίδια η γενικότητα της σχέσης που παρέχει τη δυνατότητα του ευρύτερου δυνατού περιεχομένου των δικαιωμάτων, σε όλη την έκτασή τους. Δυνατή είναι μόνο η οριοθέτησή τους. Αντίθετα, στην ειδική σχέση δικαιώματος με ορισμένο θεσμό, ο περιορισμός του δικαιώματος όχι μόνο επιτρέπεται αλλά και απαιτείται από την ανάγκη για σύγχρονη ύπαρξη και λειτουργία δικαιωμάτων και θεσμών. Συνεπώς, η επιφύλαξη υπέρ του νόμου, όπου προβλέπεται ή προκύπτει από το συνταγματικό κείμενο, αναφέρεται πάντα σε περιορισμούς στις ειδικές σχέσεις και όχι στις γενικές.

ε. Η επιφύλαξη νόμου

Τέτοια επιφύλαξη υπάρχει όταν το Σύνταγμα παραχωρεί στον κοινό νομοθέτη την εξουσία να περιορίζει τα συνταγματικά δικαιώματα, εξειδικεύοντας του περιορισμούς που το ίδιο προβλέπει είτε ρητά είτε σιωπηρά. Η διάταξη του αρ.25 παρ.1 Σ. ορίζει ότι «οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας». Ο νομοθέτης δεν μπορεί, λοιπόν, να περιορίσει τα δικαιώματα περισσότερο από όσο επιτρέπει το ίδιο το Σύνταγμα. Δεν αποκτά, στα πλαίσια αυτής της επιφύλαξης, αρμοδιότητα ευρύτερη από την ήδη ανατεθείσα σε αυτόν. Μπορεί να επεμβαίνει νομοθετικά στα δικαιώματα, ακόμα και τα «ανεπιφύλακτα», βάσει της γενικής του αρμοδιότητας, σεβόμενος πάντοτε τις συνταγματικές προβλέψεις. Κριτήριο και όριο για την επέμβασή του αποτελεί η αιτιώδης συνάφεια δικαιώματος και θεσμού. Η επιφύλαξη του νόμου είναι, συνεπώς, τόσο ρητή όσο και μη ρητή, προκύπτουσα από τη ρύθμιση άλλων συνταγματικών διατάξεων. Όσον αφορά στο ειδικότερο ζήτημα της προέλευσης του περιοριστικού νόμου, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η επιφύλαξη τίθεται μόνο υπέρ του τυπικού νόμου, του ψηφιζόμενου από τη Βουλή και όχι υπέρ της Διοίκησης, εκτός αν ορίζεται διαφορετικά.²⁷

²⁷ Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, εκδ.Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλ/κη 2005, σελ. 195-223.

2. Οι περιορισμοί του διεθνούς δικαίου

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο παράγραφο, το σύστημα προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων από το διεθνές δίκαιο και ιδίως αυτό της ΕΣΔΑ και του ΔΣΑΠΔ, διαβαθμίζει τα σχετικά δικαιώματα σε κατηγορίες, βάσει του βαθμού δεσμευτικότητας της προστασίας τους έναντι των κρατικών οργάνων. Με την κατηγοριοποίησή των δικαιωμάτων, η ΕΣΔΑ και το ΔΣΑΠΔ αναγνωρίζουν τη δυνατότητα των οργάνων των κρατικών εννόμων τάξεων να επεμβαίνουν στο προστατευτικό πλαίσιο των πρώτων και να θέτουν περιορισμούς στο περιεχόμενο και την έκτασή τους, εφόσον η φύση των δικαιωμάτων το επιτρέπει. Από αυτή τη βάση προκύπτει ο διαχωρισμός των προασπιζόμενων δικαιωμάτων σε επιδεκτικά περιορισμών, στενά προσδιορισμένα και αυστηρά.

Για τα πρώτα, η ΕΣΔΑ ακολουθεί την εξής μέθοδο για τον καθορισμό του περιεχομένου και των περιορισμών τους: Σε πρώτη παράγραφο διατυπώνεται θετικά ο προστατευτικός του δικαιώματος κανόνας. Σε δεύτερη, με αρνητική μορφή, τίθενται οι όροι κατά τους οποίους επιτρέπεται η επεμβατική περιοριστική ρύθμιση του κράτους. Τέτοιοι όροι αποτελούν τα όρια των επιτρεπόμενων περιορισμών και συμπυκνώνονται στις έννοιες της προστασίας των δικαιωμάτων των άλλων, της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, της ηθικής ή της γενικής ευημερίας, οι οποίες αναφέρονται ρητά στις σχετικές διατάξεις της Σύμβασης ως δικαιολογητική βάση των περιορισμών.

Χαρακτηριστικά γνωρίσματα των περιορισμών των ελαστικών δικαιωμάτων είναι τα εξής: Πρώτον, είναι περιορισμοί που εφαρμόζονται ανεξαρτήτως συνδρομής έκτακτης κατάστασης ανάγκης που να δικαιολογεί την αποκλίνουσα ρύθμιση. Η εισαγωγή τους είναι το ίδιο δυνατή τόσο σε εξαιρετικές περιστάσεις όσο και υπό συνθήκες κανονικής κοινωνικής και οικονομικής ζωής αλλά και ηπιότερης ανάγκης. Ισχύουν είτε ως έκτακτα μέτρα είτε ως μόνιμοι θεσμοί για την ικανοποίηση αναγκών, παραδόσεων και εγχώριων εξελίξεων. Εδώ η αναγκαιότητα εκλαμβάνεται όχι μόνο ως έντονη και αναπόδραστη ανάγκη, αλλά και ως απλή χρησιμότητα και ωφελιμότητα από πλευράς δημόσιας αρχής. Παρόλ'αυτά, τονίζεται και η ανάγκη ύπαρξης λογικής σχέσης μεταξύ του περιοριστικού μέτρου και του λόγου δημοσίου συμφέροντος που επιβάλλει, ώστε το πρώτο να δικαιολογείται από τη σοβαρότητα του δεύτερου μέσα στα πλαίσια της αρχής της αναλογικότητας μέσου-σκοπού. Κατά δεύτερον, οι περιορισμοί των δικαιωμάτων πρέπει πάντοτε να προβλέπονται από νόμο. Ο τελευταίος εννοείται ως πράξη του δημοκρατικά συγκροτημένου και κυρίαρχου κρατικού οργάνου, η οποία θεσπίζει γενικούς και απρόσωπους κανόνες, αποκλείοντας διακρίσεις που δεν ανταποκρίνονται στην ενιαία και αδιαίρετη αντίληψη του ανθρώπου. Πρόκειται, επομένως, για ρύθμιση προερχόμενη από κοινοβούλιο, που αφορά κάθε έννοια διακρίσεων. Βάση των περιορισμών μπορεί να είναι μόνο ο νόμος και πέρα ή χωρίς αυτόν, το υπέρτερης ισχύος Σύνταγμα. Κατ'εξαιρέση, μόνο, επιτρέπεται η θέσπιση περιορισμών από εκτελεστικά όργανα, στην περίπτωση του αρ.11 παρ.2 ΕΣΔΑ. Αλλά και τότε η περιοριστική επέμβαση δεν πρέπει να εκτείνεται σε πεδίο πέραν του επιτρεπόμενου από το νόμο, το Σύνταγμα και άλλες σύμφωνες κανονιστικές διοικητικές πράξεις. Τρίτο γνώρισμα των περιορισμών της κατηγορίας είναι το ότι αυτοί επιτρέπονται για τα ίδια δικαιώματα για τα οποία υπάρχει δυνατότητα αναστολής σε περίπτωση έκτακτης εθνικής ανάγκης. Τη σχετική πρόβλεψη στο κείμενο της Σύμβασης περιέχει το αρ.15, το οποίο επιτρέπει στα κράτη να παρεκκλίνουν των συμβατικών τους υποχρεώσεων ως προς τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, θέτοντάς τα σε κατάσταση πλήρους ή μερικής αργίας, αλλά πάντα κατά το απαιτούμενο από την κατάσταση αναγκαίο μέτρο. Η διάταξη αναφέρει μόνο τις ουσιαστικές προϋποθέσεις προσφυγής στην

εξαιρετική ρύθμισή της, χωρίς περιορισμούς ως προς τον τρόπο ή τα μέσα προσφυγής σ' αυτή. Απαιτεί, πάντως, την αυστηρή αναλογία μεταξύ των μέτρων και της εθνικής ανάγκης, καθώς και τη μη παραβίαση των απαρέγκλιτων δικαιωμάτων, υπό τον πρόσθετο όρο έγκαιρης ανακοίνωσης των λαμβανόμενων μέτρων στα αρμόδια ελέγχου ευρωπαϊκά όργανα. Τέτοια κοινοποίηση δεν προβλέπεται από την ΕΣΔΑ, όμως ο έλεγχος τήρησης της αναλογίας είναι αυτονόητος. Με αυτόν σταθμίζεται το περιοριζόμενο δικαίωμα σε συνάρτηση με τις εξαιρετικές περιστάσεις, στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας.²⁸

Αντίστοιχη μέθοδο πρόβλεψης περιορισμών των ενδοτικών δικαιωμάτων ακολουθεί και το ΔΣΑΠΔ. Το ΔΣ, στις σχετικές διατάξεις του, χρησιμοποιεί όρους ανάλογους της ΕΣΔΑ για να προσδιορίσει την παρεμβατική δυνατότητα των κρατικών οργάνων, περιέχει διάταξη αντίστοιχη με αυτή του αρ.15 ΕΣΔΑ(αρ. 4) και γενικά προβλέπει περιορισμούς για λόγους δημοσίου συμφέροντος για όσα δικαιώματα προβλέπει αντίστοιχες ρυθμίσεις και η ΕΣΔΑ. Θέτει, επίσης, όμοιους όρους στους σχετικούς περιορισμούς, την πρόβλεψή τους από νόμο και την αναγκαιότητά τους για την εξυπηρέτηση δημοσίων σκοπών και γενικών συμφερόντων. Διαφορές παρατηρούνται ως προς την αναλυτικότητα των αναφορών στις έννοιες της δημόσιας τάξης και του γενικού συμφέροντος και τον αριθμό των υποδιαίρεσέων τους, για τις οποίες γίνονται δεκτοί περιορισμοί. Το ΔΣ ακολουθεί γενικά διατυπώσεις περισσότερο λιτές, σύντομες και συνοπτικές. Σε μία περίπτωση, μάλιστα, αυτή του αρ.17 ΔΣ, οι όροι των περιορισμών είναι τόσο συμπυκνμένοι που δε διακρίνονται από τον ορισμό του δικαιώματος. Τέλος, το ΔΣ παραλείπει σε κάποιες διατάξεις του τη ρήτρα της δημοκρατικής κοινωνίας, χωρίς να μπορεί να συναχθεί, πάντως, ότι επιθυμεί να την εκτοπίσει, καθώς η τελευταία αποτελεί το έσχατο κριτήριο ελέγχου της νομιμότητας του περιοριστικού του δικαιώματος μέτρου.

Τα δικαιώματα της δεύτερης κατηγορίας, όπως τα διαχωρίζει η ΕΣΔΑ και το ΔΣ, επιδέχονται τους περιορισμούς που καθορίζει ρητά ή σιωπηρά το ίδιο το συμβατικό κείμενο. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της δομής καθενός από αυτά είναι ότι, κατά πρώτον, δεν περιέχουν ρήτρα επιτρεπτική περιορισμών από μέρους των κρατών και κατά δεύτερον, περιγράφονται και οριοθετούνται με τέτοια ακρίβεια, ώστε προσδιορίζονται τόσο τα συστατικά μέρη τους όσο και οι περιπτώσεις που κατ'εξάιρεση δε συνιστούν προσβολές τους. Στα κράτη απομένει μόνο η ευχέρεια να λάβουν προστατευτικά των δικαιωμάτων μέτρα, ενώ ούτε σε καταστάσεις εξαιρετικής ανάγκης επιτρέπεται η τροποποίηση, αλλοίωση ή αναστολή της ισχύος τους, τουλάχιστον ως προς τα βασικά στοιχεία τους. Ακολουθεί σύντομη ανάπτυξη των περιορισμών των εν λόγω επιμέρους δικαιωμάτων: α) το αρ.2 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και το αρ. 6 του ΔΣ, κατοχυρώνουν το δικαίωμα της ζωής, απαγορεύοντας, καταρχήν, την εκούσια θανάτωση με πρόθεση. Στη δεύτερη πρόταση της ρύθμισής τους, πάντως, τα άρθρα επιφυλάσσουν την περίπτωση επιβολής θανάτου, με τη μορφή ποινής, που απαγγέλλεται από δικαστήριο για την τιμώρηση αδικήματος, προβλεπόμενου με αυτή την ποινή στο νόμο. Τίθενται, λοιπόν, δύο μόνο εγγυήσεις νομιμότητάς της: η ύπαρξη νομοθετικής πρόβλεψης του σχετικού αδικήματος και η επιβολή της ποινής με δικαστική απόφαση. Η διάταξη του ΔΣ μετριάζει, απλώς, αυτή την επιφύλαξη επιτρέποντάς τη στις χώρες που δεν έχουν καταργήσει τη θανατική ποινή. Και ενώ η διάταξη της ΕΣΔΑ δε διακρίνει μεταξύ κοινών και πολιτικών αδικημάτων ή βάσει της σοβαρότητάς τους, το ΔΣ στη ρύθμισή του, περιορίζει τη δυνατότητα επιβολής της ποινής του θανάτου μόνο για τα βαρύτερα εγκλήματα, την απαγορεύει για ανηλικούς και έγκυες γυναίκες και αναγνωρίζει, τέλος, το δικαίωμα του

²⁸ Ρούκουνας Εμμ., Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1995, σελ. 29.

καταδικάσθεντος στην ποινή να ζητήσει χάρη ή μετατροπή της. Από τη διατύπωση των διατάξεων του Συμφώνου προκύπτει, έμμεσα, η υποχρέωση των κρατών να καταργήσουν τη θανατική ποινή. Αυτό το νόημα έχει η θέσπιση εγγυήσεων για την επιβαλλόμενη θανατική ποινή «σε χώρες που δεν την έχουν καταργήσει». Βέβαια η ρύθμιση που προβλέπει η ΕΣΔΑ έχει ήδη σήμερα τροποποιηθεί με το 6^ο Πρωτόκολλό της, που κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 2610/1998 και κατήργησε τη θανατική ποινή, επιτρέποντάς τη μόνο για τις περιπτώσεις εγκλημάτων σε περίοδο πολέμου ή όταν αυτός επίκειται. Προχωρώντας ακόμη παραπέρα, το 13^ο Πρωτόκολλο, απαγόρευσε την ποινή για όλες τις περιστάσεις, όμως, δεν έχει ακόμα κυρωθεί από τη χώρα μας. Περαιτέρω, το αρ. 2 της Σύμβασης προβλέπει τρεις περιπτώσεις όπου η θανάτωση προσώπου δεν παραβιάζει το δικαίωμα της ζωής: η περίπτωση άμυνας εναντίον παράνομης βίας για την προστασία του προσώπου του αμυνόμενου ή τρίτου και της κατάστασης ανάγκης, αυτή της διενέργειας κανονικής σύλληψης από τα αρμόδια κρατικά όργανα και παρεμπόδισης της απόδρασης νομίμως κρατούμενου προσώπου και της καταστολής οχλαγωγίας, στάσης ή εξέγερσης (ανταρσίας). Οι εξαιρέσεις αυτές καθορίζουν περιοριστικά τις επιτρεπόμενες περιπτώσεις θανάτωσης χωρίς δικαστική απόφαση και επιτρέπουν παραμερισμό του δικαιώματος χάριν της διαφύλαξης άλλης ηθικής ή πολιτικής αξίας ισότιμης ή υπέρτερης αυτής της ανθρώπινης ζωής, όπως είναι η ζωή του άλλου ή η δημόσια τάξη και το πολιτικό καθεστώς. Οι σχετικές, μάλιστα, διατάξεις απευθύνονται όχι μόνο στα όργανα δημόσιας εξουσίας, αλλά και στους ιδιώτες, δηλ. τριτενεργούν και αποτελούν αναγνώριση προνομίου υπέρ της κρατικής εξουσίας. Πέρα, πάντως, από τα απώτατα όρια που χαράσσουν επιφύλαξη και εξαιρέσεις, κάθε υποχώρηση του προστατευτικού κύκλου του δικαιώματος θεωρείται παραβίασή του. Το ΔΣ από την άλλη πλευρά δεν απαριθμεί τις περιπτώσεις επιτρεπόμενης επιβολής θανάτου, αλλά χρησιμοποιεί την έννοια της αυθαιρέσις. Δεν πρέπει, όμως, να θεωρηθεί ότι επιτρέπει μεγαλύτερο εύρος επεμβάσεων στα κράτη από ότι η Σύμβαση, αφού άλλωστε διαπνέεται από εντονότερη απόδοκιμασία για την εκούσια αφαίρεση της ζωής στις σχετικές διατάξεις του.²⁹ ³⁰ ³¹ β) το αρ. 4 παρ.2 της ΕΣΔΑ και το αρ.8 παρ.2 και 3 του ΔΣΑΠΔ απαγορεύουν την αναγκαστική και υποχρεωτική εργασία. Πρόσδιορίζουν, αντίστοιχα με το δικαίωμα της ζωής, και περιπτώσεις όπου η εργασία δε θεωρείται τέτοια, άρα επιτρέπεται: πρόκειται για την εργασία που επιβάλλεται σε πρόσωπα κρατούμενα, μετά από ποινική καταδίκη τους, προληπτική σύλληψή τους ή για λόγους δημόσιας υγείας, για τη στρατιωτική υπηρεσία ή όποια άλλη την αντικαθιστά, την εργασία σε περιστάσεις κρίσης ή θεομηνείας που απειλεί ανθρώπινες ζωές και την ευημερία της κοινότητας και την εργασία που εντάσσεται στις ομαλές υποχρεώσεις του πολίτη. Ειδικά ως προς την τελευταία περίπτωση προσφοράς υπηρεσιών των πολιτών πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα σχετικά εσωτερικά νομοθετήματα που την επιβάλλουν οφείλουν να εμπνέονται από καθήκον αλληλεγγύης κατά τη διατύπωση της αξίωσης της εισφοράς των πολιτών σε κανονικές ή εξαιρετικές συνθήκες, ενώ η ισορροπημένη συνδρομή ελευθερίας και δέσμευσης υπόκειται πάντοτε στην εκτίμηση τόσο των εθνικών δικαιοδοτικών αρχών όσο και των αντίστοιχων ευρωπαϊκών οργάνων. Η διευκρίνηση από μέρους του Συμφώνου που αποκλείει τα καταναγκαστικά έργα από τον κατάλογο των ποινών που επιβάλλει δικαστήριο, δε φαίνεται να αποτελεί πρόσθετη παροχή προστασίας σε σχέση με την ΕΣΔΑ. γ) τα αρ. 5 και 6 της ΕΣΔΑ και 9 και 14 του ΔΣ, αποτελώντας τα μακροσκελέστερα των δύο συμβατικών

²⁹ Βεγλερής Φ., Περιορισμοί των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1982, σελ. 53-54 και 61-62.

³⁰ Ράικος Α. Γ., Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, εκδ.2002, σελ. 503-506.

³¹ Δαγτόγλου Π.Δ., Ατομικά Δικαιώματα Α', εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ. 242-243.

κειμένων, διασφαλίζουν την προσωπική ελευθερία και ασφάλεια του προσώπου έναντι της αυθαίρετης σύλληψης και κράτησής του από τις δημόσιες αρχές και κατοχυρώνουν το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορούμενου για τέλεση αξιόποινης πράξης. Τα πρώτα (5 και 9) περιορίζουν τα δημόσια όργανα κατά τη διενέργεια συλλήψεων και κρατήσεων. Τα δεύτερα (6 και 14) εξασφαλίζουν την αμερόληπτη και ορθή απονομή δικαιοσύνης. Στον εθνικό νόμο και τους εφαρμοστές του δεν απομένει, επομένως, παρά μόνο η δυνατότητα να κινηθούν μέσα στην κατεύθυνση προστασίας της ελευθερίας και της δικαστικής προστασίας που χαράσσει το διεθνές συμβατικό δίκαιο. Οι σχετικές διατάξεις απαιτούν τη διενέργεια ταχείας προδικασίας, την τήρηση της αρχής της δημοσιότητας, προβλέποντας ειδικά τις περιπτώσεις παρεκκλίσεων απ'αυτή, καθώς και την εκδίκαση κάθε δικαστικής υπόθεσης εντός εύλογης προθεσμίας. Μόνη ουσιαστική προσθήκη του Συμφώνου σε σχέση με την προστατευτική ρύθμιση της Σύμβασης είναι η εισαγόμενη αρχή για μεταχείριση του κρατούμενου προσώπου υπό συνθήκες συμβατές με τον ανθρωπισμό και το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ανάλογα με την ηλικία τους και την ιδιότητά τους ως υποδίκου ή κατάδικου. Ολοκληρώνοντας την αναφορά στους περιορισμούς της προστασίας αυτών των δικαιωμάτων πρέπει να σημειωθεί ότι τα σχετικά δικαιώματα δεν συγχωρούν παρεκκλίσεις από την εφαρμογή τους ούτε κατά τη συνδρομή εξαιρετικών περιστάσεων ύψιστης εθνικής ανάγκης, εξωτερικής ή εσωτερικής προέλευσης, αλλά, αντίθετα, αξιώνουν να τηρούνται απαρέκλιτα, αποτελώντας τον κορμό της δόμησης και λειτουργίας μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Εξαιρούνται, μάλιστα, από τη ρύθμιση των αρ.15 ΕΣΔΑ και 4 του ΔΣ τόσο όσα δικαιώματα απαριθμούνται ρητώς στις σχετικές διατάξεις όσο και αυτά που δεν αναφέρονται μεν, εμπνέουν δε τέτοιο σεβασμό, ώστε να γίνονται δεκτά ως άκαμπτα. Μία μόνο εξαίρεση προβλέπεται για το δικαίωμα της ζωής, ως προς τις κανονικές πράξεις πολέμου, χωρίς, όμως, αυτή να είναι ικανή να το εξασθενίσει, κατευθυνόμενη περισσότερο προς την πιο εξειδικευμένη προστασία κατά τη ειδική περίπτωση του πολέμου.³²

B. Το σύστημα προστασίας των αλλοδαπών

1. Η διεθνής προστασία των αλλοδαπών- περιορισμοί των δικαιωμάτων τους.

Στο σημείο αυτό των αναπτύξεων, σκόπιμο είναι να γίνουν κάποιες σημαντικές αναφορές στον τρόπο που το διεθνές δίκαιο, εθιμικό ή συμβατικό, αναγνωρίζει δικαιώματα υπέρ των αλλοδαπών και διαμορφώνει το αντίστοιχο πλαίσιο προστασίας τους.

Αλλοδαπός είναι το πρόσωπο με ιθαγένεια-υπηκοότητα ξένου κράτους ή χωρίς ιθαγένεια (ανιθαγενής). Τα κράτη καθορίζουν τη διάκριση μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών, λαμβάνοντας υπόψη κριτήρια τιθέμενα από το διεθνές δίκαιο. Αυτά είναι που ρυθμίζουν και το νομικό καθεστώς των αλλοδαπών στο εσωτερικό τους, στο μέτρο που δεν παραβιάζουν τους διεθνείς κανόνες, οι οποίοι τίθενται είτε βάσει εθίμου είτε με διμερείς και πολυμερείς συμβάσεις. Μέχρι σήμερα η εξέλιξη των δικαιωμάτων των αλλοδαπών δεν έχει υπάρξει εντυπωσιακή, εκτός λίγων εξαιρέσεων, όπως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για τους υπηκόους των κρατών-μελών της, όμως η υποστήριξη των αλλοδαπών από τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα γίνεται όλο και πιο φιλελεύθερη. Βάση, πάντως, όλων των σχετικών θεωρητικών αναζητήσεων πρέπει να αποτελεί το γεγονός ότι ο αλλοδαπός είναι άνθρωπος και γ'αυτό

³² Βεγλερής Φ., Περιορισμοί των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1982, σελ. 55-64.

έχει τα ίδια δικαιώματα με τους πολίτες του κράτους. Η όποια επιτρεπόμενη διαφοροποίηση αναφέρεται σε καταστάσεις και δραστηριότητες του αλλοδαπού έξω από το αδιάβλητο πεδίο των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων.

Πιο συγκεκριμένα, ως προς τη δυνατότητα των αλλοδαπών να εισέρχονται και να μένουν στο έδαφος κράτους, δεν υπάρχει, με εξαίρεση κάποιες διμερείς ή πολυμερείς συμβάσεις, κανόνας που να επιβάλλει στα κράτη να δέχονται στο έδαφός τους αλλοδαπούς. Στο πλαίσιο ενοποίησης των κρατών-μελών της ΕΕ, η ελεύθερη διακίνηση των υπηκόων τους αποτελεί βασική αρχή της, ενώ αντίθετα, για τους λοιπούς αλλοδαπούς τα κράτη δύνανται να την περιορίζουν, αποφεύγοντας αυθαιρεσίες και μία γενική απαγόρευση εισόδου και παραμονής στο έδαφός τους, που θα διασάλευε τις διμερείς σχέσεις τους με τρίτα κράτη. Τα κράτη μπορούν, επιπλέον, να διατάσσουν την απέλαση αλλοδαπών για λόγους που αφορούν στη δημοσία τάξη τους, την ασφάλεια και τα δημόσια ήθη, είτε ο αλλοδαπός βρίσκεται σ'αυτά νόμιμα είτε παράνομα. Η διοίκηση ελέγχεται, βέβαια, για κάθε πράξη απέλασης και ο απευλαυνόμενος αλλοδαπός δικαιούται να γνωρίζει την αιτία απέλασής του και να ζητά ακύρωσή της. Για την εκτέλεση της απέλασης δίνεται στον αλλοδαπό εύλογος χρόνος για την αναχώρησή του, ειδοποιούνται οι προξενικές αρχές του κράτους ιθαγένειάς του, ενώ πρέπει να αποφεύγονται σκληρές και ταπεινωτικές συμπεριφορές σε βάρος του. Ως προς το δικαίωμα εξόδου των αλλοδαπών από ένα κράτος, γίνεται δεκτό ότι επιτρέπεται αποκλεισμός του μόνο στη βάση δικαστικής απόφασης ή όταν αποτελεί μέτρο ασφάλειας για τη διελεύκανση εγκλήματος ή την εκπλήρωση φορολογικής υποχρέωσης. Όμοια ισχύουν, ως προς το δικαίωμα αυτό, και για τους ημεδαπούς.

Σήμερα υποστηρίζεται ευρέως ότι οι αλλοδαποί δικαιούνται ενός ελάχιστου επιπέδου μεταχείρισης, όποια κι αν είναι η αντίστοιχη που τους επιφυλάσσει το κράτος ιθαγενείας τους. Από τα διεθνή συμβατικά κείμενα διαφαίνεται η τάση για εξομίωση ημεδαπών και αλλοδαπών ως προς τα ατομικά δικαιώματα, με αποκλίσεις να επιτρέπονται μόνο για τους τομείς των οικονομικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Τα σημαντικότερα διεθνή κείμενα, μεταξύ αυτών η ΟΔΔΑ και η ΕΣΔΑ, ρυθμίζουν το ίδιο για ημεδαπούς και αλλοδαπούς, περιέχοντας ειδικές, ρητές διακρίσεις για τη δυνατότητα των κρατών να διαφοροποιούν τη μεταχείριση των αλλοδαπών. Μέσα σ'αυτό το προστατευτικό πλαίσιο, οι αλλοδαποί απολαμβάνουν τα εξής δικαιώματα: δικαίωμα της ζωής, απαγόρευση βασανιστηρίων, εξευτελιστικής και ταπεινωτικής μεταχείρισης, δουλείας και αναγκαστικής εργασίας, ασφάλεια και προσωπική ελευθερία, απαγόρευση φυλάκισης για ιδιωτικά χρέη, ελεύθερη μετακίνηση στο κράτος διαμονής και ελεύθερη έξοδος απ'αυτό, χρηστή απονομή δικαιοσύνης, μη αναδρομική ισχύς νόμου, προστασία της ιδιωτικότητας, της οικογένειας, της θρησκείας, ελευθερία γνώμης και έκφρασης, προστασία του γάμου, των ανηλίκων, ισότητα απέναντι στο νόμο και απαγόρευση των διακρίσεων ως προς τα παραπάνω δικαιώματα. Αναφέρονται ακόμα τα δικαιώματα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, καθώς και το δικαίωμα προσφυγής κατά απέλασης του νομίμως ευρισκόμενου αλλοδαπού στο έδαφος κράτους. Κάποια από τα δικαιώματα επιτρέπεται να περιορίζονται από την εσωτερική έννομη τάξη χάριν της δημόσιας τάξης, της ηθικής, της ασφάλειας και των δικαιωμάτων των άλλων. Τέτοιοι περιορισμοί είναι αναγκαίοι για την ευρυθμία μιας δημοκρατικής κοινωνίας και ισχύουν τόσο για τους αλλοδαπούς όσο και για τους ημεδαπούς, γ'αυτό δεν αναφέρονται ως περιορισμοί ειδικά των δικαιωμάτων των αλλοδαπών.

Οι αλλοδαποί στερούνται ή απολαμβάνουν υπό όρους κάποια άλλα δικαιώματα, σε σχέση με τους ημεδαπούς. Κατά πρώτον, οι αλλοδαποί δεν έχουν πολιτικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, ο διορισμός στο δημόσιο και η άσκηση

καθηκόντων δημοσίων υπαλλήλων. Το αρ.16 ΕΣΔΑ, ειδικότερα, επιτρέπει στα κράτη να περιορίζουν την πολιτική δράση των αλλοδαπών. Πάντως, μετά τη ρύθμιση του ΔΣΑΠΔ που δεν προβλέπει αντίστοιχο προς το αρ.16 περιορισμό, παρέχεται μείζων προστασία στα δικαιώματα των αλλοδαπών και απαγορεύεται περιορισμός που βασίζεται στη διάκριση εθνικότητας. Σχετική είναι η απόφαση του ΜΠρΑΘ με αριθμό 332/2006, που αφορά στην αναγνώριση σωματείου διοικούμενο αποκλειστικά από αλλοδαπούς, η οποία αναφέρει ότι η μόνη περίπτωση που επιτρέπεται να περιοριστεί το δικαίωμα του συνεταιριζέσθαι βάσει διακρίσεως εθνικότητας είναι, κατά την πρόβλεψη του αρ.16 της ΕΣΔΑ, στην άσκηση πολιτικής δραστηριότητας των ξένων. Συνεχίζοντας η σκέψη της απόφασης, πάντως, φαίνεται πως τέτοιοι περιορισμοί βασιζόμενοι στο αρ.16 είναι πλέον απαράδεκτοι, αφού το ΔΣ με την παράλειψη σχετικής πρόβλεψης διηύρυνε το πεδίο προστασίας του δικαιώματος συνένωσης των αλλοδαπών. Τελικά το δικαστήριο έκρινε τη διάταξη του αρ.107 ΕισΝΑΚ ως αντισυμβατική, επειδή «πλήττει την εμπριεχόμενη στο δικαίωμα συνένωσης ελευθερία της λειτουργίας και διοίκησης σωματείων με όργανα προερχόμενα από την ελεύθερη βούληση των μελών τους», και δεν την εφήρμοσε ως αντικείμενη στις συμβατικές διατάξεις «που έχουν άμεση και υπερνομοθετική ισχύ». Επιπλέον, ήδη οι αλλοδαποί μπορούν να εκλέγουν και να εκλέγονται στην τοπική αυτοδιοίκηση, σε ορισμένα ευρωπαϊκά κράτη, ενώ δικαιούνται πάντα να ψηφίζουν κατά τη νομοθεσία του κράτους ιθαγενείας τους στα προξενεία της διαμονής τους.

Περιορισμοί των αλλοδαπών υπάρχουν και στον τομέα οικονομικής και επαγγελματικής ελευθερίας(απαίτηση σχετικής άδειας άσκησης επαγγέλματος από το κράτος διαμονής),³³ ιδίως στην αγορά ακινήτων σε παραμεθόριες περιοχές, με μειωτική, πάντως, τάση των διαφορών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης και αντίληψης γενικότερα. Ως προς το ζήτημα κτήσης ακινήτων από αλλοδαπούς σε παραμεθόριες περιοχές, τη λύση στο ελληνικό δίκαιο, έχει δώσει η απαγόρευση δικαιπραξιών εν ζωή, που αφορούν σε ενοχικά ή εμπράγματα δικαιώματα επί ακινήτων σε παραμεθόριες περιοχές, με δυνατότητα άρσης της υπέρ των ελλήνων, κυπρίων και άλλων ομογενών αλλοδαπών, καθώς και πολιτών κρατών-μελών της ΕΕ.³⁴ Από τα παραπάνω προκύπτει ότι, ενώ κανείς, πλέον, δεν αμφισβητεί την απαραίτητη εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων για όλους, υπάρχουν δυσκολίες στη διαμόρφωση ενός λειτουργικού νομικού, προστατευτικού των αλλοδαπών, πλαισίου.³⁵

³³ Απόφαση του ΣΤΕ, με αριθμό 204/2005, αφορώσα την ενδεχόμενη παραβίαση της επαγγελματικής ελευθερίας αλλοδαπής δικηγόρου.

³⁴ Απόφαση ΕφΘεσσαλ. με αριθμό 566/2005, για την απαγόρευση απόκτησης ακινήτων σε παραμεθόριες περιοχές από αλλοδαπούς. Η απόφαση αναφέρει: «Οι περιορισμοί αυτοί θεσπίστηκαν με βάση την ίση μεταχείριση ημεδαπών και υπηκόων άλλων κρατών..., που έγκειται στην κατοχύρωση, μέσω των νομοθετικών περιορισμών, κτήσεως ακινήτων κειμένων στις παραμεθόριες περιοχές, από πρόσωπα ανεπιθύμητα, ημεδαπούς και αλλοδαπούς, της ασφάλειας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας.». Σχετική είναι και η απόφαση ΑΠ, με αριθμό 475/2004.

³⁵ Ρούκουνας Εμμ., Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1995, σελ. 231-244.

2. Η εσωτερική ρύθμιση-ο όρος αμοιβαιότητας του αρ.28 παρ.1 εδ.β' Σ. και η «απόλυτη» προστασία του αρ.5 παρ.2 εδ.α' Σ.

Το αρ. 28 παρ.1 εδ.β' Σ. ορίζει τα εξής: «Η εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας». Ο τιθέμενος σ' αυτή τη διάταξη όρος της αμοιβαιότητας αναφέρεται τόσο στην ισχύ όσο και στην εφαρμογή των διεθνών κανόνων και αποτελεί έκφραση της πρόθεσης του ελληνικού κράτους να προστατεύει τα συμφέροντα των Ελλήνων στις χώρες που συνδέονται συμβατικά με την Ελλάδα, υπό την απειλή της άρνησης παροχής της αντιστοιχούς προστασίας στους υπηκόους των τελευταίων. Ως θεσμός σκοπεύει την τήρηση της ισορροπίας ωφελειών και υποχρεώσεων κατά την εφαρμογή συμβατικών σχέσεων μεταξύ των κρατών. Λειτουργεί είτε διατυπωμένος ρητά είτε εξυπακουόμενος στο πλαίσιο τόσο διμερών όσο και πολυμερών συμβάσεων, όταν στις τελευταίες συμπλέκονται περισσότερες διμερείς σχέσεις. Πάντως ο όρος της αμοιβαιότητας, ως έκφραση σωβινιστικής διάθεσης των κρατών κατά τη δράση τους στη διεθνή κοινότητα, δε συνάδει με τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου και δεν πρέπει να γίνεται αποδεκτός ανέλεγκτα και σε κάθε περίπτωση. Εξάλλου υπάρχουν συμβάσεις που δεσμεύουν τα συμβαλλόμενα μέρη ανεξαρτήτως του όρου αμοιβαιότητας. Ο όρος αυτός αποκλείεται από την ίδια τη φύση και λειτουργία των εν λόγω συμβάσεων και των κανόνων τους, σε διεθνές και εσωτερικό επίπεδο. Πρόκειται, κυρίως, για πολυμερείς συμβάσεις με διακριτικό γνώρισμα την προσχώρηση, με αυτές, των κρατών σε ορισμένες αρχές δικαίου, κρινόμενες ως χρήσιμες «για την εξασφάλιση μονιμότερης συνεργασίας και συσπειρώσεως των Κρατών προς κοινούς σκοπούς αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων επάνω σ' ένα βάθος καταδίκης της προσφυγής στην εξωτερική και εσωτερική απρόκλητη βία». Οι συμβάσεις αυτές εκφράζουν ένα εξελιγμένο επίπεδο διεθνούς συνεργασίας, αντίστοιχο των διεθνών οργανισμών. Εδώ, η ένσταση της αμοιβαιότητας εκτοπίζεται χάριν των αρχών αλληλεγγύης και ισότητας και αποτελεσματικής λειτουργίας ενός συστήματος συλλογικής κατοχύρωσης και εγγύησης των ανειλημμένων υποχρεώσεων από το σύνολο των συμβληθέντων κρατών. Τέτοιες συμβάσεις είναι όσες αναγνωρίζουν και προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες, όπως διεθνείς συμβάσεις εργασίας, η ΕΣΔΑ, τα ΔΣ για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, αλλά και για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα.

Ο όρος αμοιβαιότητας παραμένει ανενεργός σε όλο το φάσμα ρύθμισης της ΕΣΔΑ. Η αμοιβαιότητα μπορεί να εννοηθεί μόνο ως σταθερότητα στην τήρηση των συμβατικών υποχρεώσεων εκ μέρους των κρατών. Αντίθετα, τα αναγνωριζόμενα δικαιώματα πρέπει να εξασφαλίζονται σε όλα τα πρόσωπα, χωρίς δυνατή διάκριση οιασδήποτε μορφής, νομοθετικής, διοικητικής ή δικαστικής. Κατ'εξαίρεση μόνο, προβλέπεται η δυνατότητα διαφοροποίησης της μεταχείρισης των αλλοδαπών σε σχέση με τα δικαιώματα της έκφρασης γνώμης και συναθροίσεων και συνεταιρισμών, όταν ασκούνται με πολιτική σκοπιμότητα. Από αυτό τον κανόνα προκύπτει ότι οι αλλοδαποί απολαμβάνουν στο κράτος διαμονής τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται και στους ημεδαπούς, όχι λόγω της νομιμοφροσύνης της χώρας προέλευσής τους, αλλά λόγω της δέσμευσης που ανέλαβαν τα συμβαλλόμενα στη Σύμβαση κράτη να τηρούν τις υποχρεώσεις τους άνευ όρων και διακρίσεων. Εξάλλου, η αμοιβαιότητα φαίνεται να απαξιώνεται μέσα στο μηχανισμό συλλογικής εγγύησης της τήρησης των συμβατικών υποχρεώσεων από τα κράτη, ιδίως με τη θέσπιση του δικαιώματος των κρατών να

προσφεύγουν στα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα (ΕΔΔΑ), σε κάθε περίπτωση παραβίασης δικαιώματος υπήκουου του ίδιου κράτους ή αλλοδαπού ή και ανιθαγενούς προσώπου.³⁶

Ενόψει των ανωτέρω, η άρνηση κράτους να εφαρμόσει τους διεθνείς εθιμικούς ή συμβατικούς, σε όλα τα άτομα, τα ευρισκόμενα στο έδαφός του, με τη δικαιολογία ότι οι δημόσιες αρχές άλλου συμβαλλόμενου κράτους στερούν από άτομα της ιθαγένειάς του πρώτου δικαιώματα που πηγάζουν από τους σχετικούς κανόνες, είναι όχι μόνο νομικά παράλογη, αλλά και αντιβαίνουσα στη συνταγματική πρόβλεψη του αρ.5 παρ.2 Σ., που ορίζει ότι τα δικαιώματα της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας δεν επιδέχονται περιορισμούς, παρά στις εξαιρετικές περιπτώσεις που ορίζει το διεθνές δίκαιο. Η δύο διατάξεις έχουν αντίθετη λογική βάση: η του αρ.28 παρ.1 εδ.β' θέτει ως κανόνα αυτό που η του αρ.5 παρ.2 εδ.β' επιτρέπει μόνο κατ'εξαιρεση. Απαράδεκτη θα ήταν, συνεπώς, κάθε επίκληση, από μέρους της Ελλάδας, του όρου της αμοιβαιότητας, τουλ. όσον αφορά σε υπήκουους των λοιπών κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης.³⁷

Υπάρχουν συνταγματικές διατάξεις από τις οποίες μπορεί να συναχθεί η προστασία των αλλοδαπών, σε ίσο, μάλιστα, επίπεδο με την παρεχόμενη αντίστοιχη προστασία των ημεδαπών, ώστε γίνεται αντιληπτό ότι δε χωρεί εφαρμογή του όρου της αμοιβαιότητας στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης. Η σημαντικότερη από αυτές, η διάταξη του αρ.5 παρ.2 εδ.α, ορίζει ως εξής: «Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων». Η διάταξη εξασφαλίζει στο ανώτατο επίπεδο την προστασία κυρίως των αλλοδαπών, περιλαμβανομένων βέβαια, και των ημεδαπών, οι οποίοι καλύπτονται και από τις διατάξεις του αρ.5 παρ. 1 και 3. Η διάταξη αντιτίθεται στην πολιτική του apartheid. Ο κανόνας που τίθεται εξισώνει τους αλλοδαπούς με τους ημεδαπούς, ως προς την κατοχύρωση των αναφερόμενων στη διάταξη δικαιωμάτων. Κατά συνέπεια αποκλείεται η διαφορετική μεταχείριση ημεδαπών και αλλοδαπών και καθίσταται αντισυνταγματική, κατά ορθή ερμηνεία της διάταξης, κάθε διάκριση που διαφοροποιεί την αντιμετώπιση των αλλοδαπών και μάλιστα, όχι μόνο ως προς τα αναφερόμενα τρία δικαιώματα, αλλά και για όλα όσα συνθέτουν το νομικό καθεστώς των αλλοδαπών στο κράτος διαμονής τους. Παρόλ'αυτά, στην έννοια της ελευθερίας δεν περιλαμβάνεται η οικονομική και επαγγελματική, ως προς τις οποίες είναι δυνατή η επιβολή περιορισμών σε βάρος των αλλοδαπών,³⁸ αφού η αρχή της ισότητας ισχύει μόνο για τους Έλληνες.³⁹ Σ' αυτή την περίπτωση, όπου το δικαίωμα επιφυλάσσεται ρητά στους Έλληνες, επιβάλλεται στενή ερμηνεία, βάσει του συστήματος των σχετικών συνταγματικών και διεθνών συμβατικών διατάξεων. Σε καμία περίπτωση, βέβαια, δεν στερείται ο κοινός νομοθέτης της δυνατότητας να επεκτείνει την προστατευτική του ρύθμιση και στους αλλοδαπούς, όταν το δικαίωμα αναγνωρίζεται στους ημεδαπούς χωρίς αποκλειστική επιφύλαξη του σε αυτούς. Πρέπει, συμπληρωματικά, να γίνει δεκτό ότι ίση αντιμετώπιση οφείλεται από μέρους του κράτους και κατά τη μεταχείριση των αλλοδαπών

³⁶ Βεγλερής Φ., Η Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Σύνταγμα, 1977, σελ. 124-129.

³⁷ Βλάχος Γ., Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Επίμετρο, 1979, σελ. 94-95.

³⁸ Απόφαση ΣτΕ, με αριθμό 204/2005.Βλ.και Μάνεσης Α., α' ατομικές ελευθερίες, δ' εκδ.Σάκκουλα, Θεσσαλ/κη 1979, σελ. 123.

³⁹ Παράρας Π.Ι., Το Σύνταγμα του 1975, αρ.1-50,τ.1, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σελ. 146-149. Βλ. σχετικά και στο Μάνεση Α.,α' ατομικές ελευθερίες, Σάκκουλα, Θεσσαλ/κη 1979, σελ. 122.

μεταξύ τους, δηλ. τόσο αυτών που νόμιμα διαβιούν στην Ελλάδα, όσο και των αιτούντων πολιτικό άσυλο.⁴⁰ Η προστασία που παρέχει η παραπάνω διάταξη, συνδυασμένη με το αρ.2 παρ.1 και 2 και το αρ.25 παρ.1 και το επόμενο εδάφιο της, φαίνεται πως απωθεί κάθε είδους διάκριση, άρα απενεργοποιεί την ένσταση αμοιβαιότητας ως προς τα θέματα που αφορούν στη ζωή και την ελευθερία των ατόμων. Στο ίδιο αποτέλεσμα καταλήγει και η αναζήτηση των προβλέψεων του διεθνούς δικαίου, που αποτελούν τις εξαιρέσεις του διεθνούς δικαίου, κατά το αρ.5 παρ.2 εδ.β': το διεθνές δίκαιο, καταδικάζοντας κάθε έννοια διακρίσεων, εκτοπίζει διαφορισμούς και αντίποινα, επομένως και τον όρο της αμοιβαιότητας.⁴¹

Γ. Η επιφύλαξη υπέρ του διεθνούς δικαίου, όπως προβλέπεται από το αρ.5 παρ.2 υποπαρ.1 εδ.β' Σ. και οι ερμηνευτικές εκδοχές της.

Κατά τα ανωτέρω αναπτυχθέντα, η διάταξη του αρ.5 παρ.2 εδ.α' Σ., που αναφέρεται στην προστασία των αλλοδαπών, καθιερώνει για τους τελευταίους εξίσωση προς τους ημεδαπούς, υπηκόους του κράτους διαμονής τους, τουλάχιστον ως προς τα θεμελιώδη δικαιώματα της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας. Το Σύνταγμα κατοχυρώνοντας την «απόλυτη» προστασία των τριών αυτών δικαιωμάτων, αναφέρεται στην απεριόριστη προστασία τους ως προς το περιεχόμενο και όχι ως προς τους φορείς τους. Στην ίδια παράγραφο με την πρόβλεψη του εδαφίου β' αυτής, η προστασία σχετικοποιείται. Η διατάξη ορίζει τα εξής: «Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο.». Η διάταξη αυτή υιοθετήθηκε από το συντακτικό νομοθέτη, ο οποίος ακολούθησε την πρακτική προηγούμενων συνταγμάτων, και θεωρείται ότι, μεταξύ άλλων, αναγνωρίζει το διεθνές δίκαιο ως πηγή του ελληνικού συνταγματικού δικαίου, τιθέμενη για πρώτη φορά σε ισχύ, πολύ πριν η διάταξη του αρ.28 εντάξει το διεθνές δίκαιο στην εσωτερική έννομη τάξη, ως αναπόσπαστο μέρος της.⁴² Ως προς την ερμηνεία της έχουν υποστηριχθεί δύο διαφοροποιούμενες εκδοχές. Αφορούν ειδικότερα στο ποιες είναι οι εξαιρέσεις του διεθνούς δικαίου, στο σε ποιους αυτές αφορούν (όλους ή μόνο τους αλλοδαπούς), καθώς και την τυπική ισχύ τους στο εσωτερικό νομικό σύστημα.

Κατά την πρώτη ερμηνευτική εκδοχή,⁴³ η διάταξη εισάγει εξαίρεση που δεν αφορά στην έκταση προστασίας των εν λόγω δικαιωμάτων όλων των ανθρώπων, αλλά εξαίρεση από την αρχή της ίσης μεταχείρισης αλλοδαπών-ημεδαπών, την οποία καθίερωσε το προηγούμενο της παραγράφου 2 εδάφιο. Με διαφορετική διατύπωση, οι αναφερόμενες, εδώ, εξαιρέσεις του διεθνούς δικαίου είναι αποκλίσεις από την ίση μεταχείριση των αλλοδαπών από τους ημεδαπούς. Κατά την άποψη αυτή, η διάταξη δεν έχει καμία σχέση με τους περιορισμούς που επιτρέπει το διεθνές δίκαιο (η ΕΣΔΑ ή το ΔΣΑΠΔ) για τα δικαιώματα όλων των ανθρώπων, ημεδαπών και αλλοδαπών, και οι οποίοι ισχύουν στο εσωτερικό δίκαιο, ως αναπόσπαστο

⁴⁰ Βλάχος Γ., Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Επίμετρο, 1979, σελ. 96-97.

⁴¹ Βεγλερής Φ., Η Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Σύνταγμα, 1977, σελ. 128-129.

⁴² Μαυριάς Κ.Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Τρίτη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2004, σελ. 256-258.

⁴³ Παραράς Π.Ι., Το Σύνταγμα του 1975, άρθρα 1-50, τ.1, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σελ. 148-150 και Ράικος Α.Γ., Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, εκδ. 2002, σελ. 500-502.

μέρος του, βάσει της διάταξης του αρ. 28 παρ.1 εδ.α' Σ. Η σημασία της διάταξης έγκειται στο εξής: οι κανόνες διεθνούς δικαίου, που από αυτή αναγνωρίζεται ότι θέτουν εξαιρέσεις από την θεσπιζόμενη ισότητα μεταχείρισης, προβλέποντας τη διαφορετική δυσμενή μεταχείριση των αλλοδαπών σε σχέση προς τους ημεδαπούς, αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του τυπικού Συντάγματος και γι' αυτό έχουν ανάλογη με αυτό αυξημένη τυπική δύναμη, συνταγματική δύναμη. Η ισχύ τους διατηρείται ως τέτοια και μετά τη θέσπιση της ρύθμισης του αρ.28 παρ.1 εδ.α' Σ., οπότε και το διεθνές δίκαιο, στο σύνολό του, εθιμικό και συμβατικό, θεωρείται πια αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού δικαίου με ισχύ υπερνομοθετική μεν, υποσυνταγματική δε. Κατ' αυτό τον τρόπο, η νέα διάταξη δεν εκτόπισε την παλιά, αλλά θεωρείται η πρώτη ως γενική έναντι της ειδικής δεύτερης. Ως προς το ειδικότερο νόημα της διάταξης, η άποψη αυτή υποστηρίζει ότι δεν τίθεται ζήτημα εξαίρεσης από το διεθνές δίκαιο για την προστασία της ζωής και της τιμής. Πράγματι, δε φαίνεται να υπάρχουν κανόνες του διεθνούς δικαίου που να προβλέπουν τη δυσμενή έναντι των ημεδαπών, διαφορετική μεταχείριση των αλλοδαπών ως προς τα δύο αυτά θεμελιώδη δικαιώματα. Οι εξαιρέσεις, λοιπόν, αφορούν την ελευθερία. Ως τέτοιες αναφέρονται οι προβλεπόμενοι από κανόνες του διεθνούς δικαίου περιορισμοί στην ελευθερία των υπηκόων εχθρικού κράτους, κατά μία, δε, διασταλτικότερη της διάταξης ερμηνεία, που θεωρείται και ορθότερη, είναι και οι περιπτώσεις που το γενικό διεθνές δίκαιο θέτει περιορισμούς στην ελευθερία των αλλοδαπών εν γένει, όπως για την απόκτηση ακινήτων σε παραμεθόριες περιοχές από αλλοδαπούς,⁴⁴ για την άσκηση επαγγέλματος,⁴⁵ για την απέλαση αλλοδαπών, για την έκδοσή τους. Στις εξαιρέσεις έχει προστεθεί και ο όρος της αμοιβαιότητας, απαράδεκτος κατά την άποψη άλλων επιστημόνων.

Κατά τη δεύτερη, ερμηνευτική της διάταξης του Συντάγματος, προσέγγιση,⁴⁶ θεωρείται ότι η διάταξη αποτελούσε μεν, πριν την εισαγωγή του αρ.28 παρ.1 εδ.α' Σ., έστω και μερικώς, αναγνώριση του διεθνούς δικαίου ως πηγής του εσωτερικού, αλλά ότι, πλέον, έχει υποκατασταθεί σε αυτό από τη νεότερη και ειδικότερη διάταξη του αρ.28 Σ., η οποία αναγνωρίζει το διεθνές δίκαιο ως άμεση πηγή του εθνικού, με υπέρτερη των νόμων τυπική ισχύ. Δεν αποδίδει, επομένως, η άποψη αυτή, συνταγματική ισχύ, στις εξαιρέσεις του διεθνούς δικαίου, όπως προβλέπονται από το δεύτερο εδάφιο της δεύτερης παραγράφου του αρ.5 Σ. Ως προς το ποιες είναι οι εξαιρέσεις του διεθνούς δικαίου, η γνώμη αυτή παρατηρεί ότι καταρχήν, δεν επιτρέπεται η μειωμένη προστασία των αλλοδαπών ως προς τα δικαιώματα της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας. Δέχεται ότι η διάταξη αναφέρεται στην ελευθερία με τη στενή της έννοια, χωρίς την ένταξη σ' αυτή της οικονομικής ή της επαγγελματικής ελευθερίας, οι οποίες μένουν έτσι εκτεθειμένες σε κρατικούς περιορισμούς σε βάρος των αλλοδαπών. Ως προς αυτό το στοιχείο, πάντως, δε διαφέρει από την πρώτη άποψη. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι η δεύτερη, εδώ εξεταζόμενη, δε διακρίνει μεταξύ των περιορισμών του διεθνούς δικαίου που αφορούν τους αλλοδαπούς και αυτών που αφορούν όλους τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως εθνικότητας-υπηκοότητας. Συνεπώς, κατατάσσει μεταξύ των εν λόγω εξαιρέσεων, τις εξαιρέσεις της ΕΣΔΑ, του ΔΣΑΤΔ και άλλων διεθνών συμβατικών κειμένων αφορώντων στα ατομικά δικαιώματα, αλλά και αυτές που θέτει το γενικό διεθνές δίκαιο, όπως είναι οι περιορισμοί στην άσκηση επαγγέλματος, στην κτήση ακινήτων σε παραμεθόριες περιοχές κ.α'. Πιο συγκεκριμένα, αποτελούν εξαιρέσεις από το δικαίωμα της ζωής, η θανάτωση προσώπου για αδίκημα που επισύρει αυτή την ποινή, για προστασία άλλου προσώπου από παράνομη βία ή για την καταστολή στάσης ή ανταρσίας.

⁴⁴ Απόφαση του ΕφΘεσσαλ. με αριθμό 566/2005 και ΑΠ με αριθμό 475/2004.

⁴⁵ Απόφαση του ΣτΕ, με αριθμό 204/2005.

⁴⁶ Μάνεσης Α., α' ατομικές ελευθερίες, δ' εκδ.Σάκκουλα, Θεσσαλ/κη,1979, σελ. 122-124.

Εξαιρέσεις από το δικαίωμα της τιμής είναι οι αναφερόμενοι περιορισμοί στα αρ.8 παρ.2, 9 παρ.2 και 10 παρ.2 της ΕΣΔΑ και οι αντίστοιχου περιεχομένου διατάξεις του ΔΣ, ενώ από το δικαίωμα της ελευθερίας οι προβλεπόμενοι στα αρ.5-7 της ΕΣΔΑ και τα αντίστοιχα του ΔΣ.

ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ανακεφαλαιώνοντας τις ανωτέρω αναπτύξεις, μπορούν να συναχθούν τα εξής: Πρώτον, ότι το εσωτερικό και το διεθνές δίκαιο, είτε θεωρηθούν αυτόνομα νομικά συστήματα είτε ενιαίο σύνολο, εξασφαλίζουν συδυσασμένα την αποτελεσματική προστασία του ατόμου έναντι της επεμβατικής κρατικής εξουσίας, ως προς τα δικαιώματα, τουλάχιστον, που οι επιμέρους κρατικές παραδόσεις θεωρούν θεμελιώδη. Συγκεκριμένα, το ελληνικό Σύνταγμα εντάσσει το διεθνές δίκαιο, τόσο το εθιμικό όσο και το συμβατικό, στην εσωτερική έννομη τάξη, ως αναπόσπαστο τμήμα του, βάσει του αρ.28 παρ.1 Σ., αποδίδοντάς του αυξημένη τυπική ισχύ έναντι του κοινού νόμου, ώστε το πρώτο να δεσμεύει τον δεύτερο κατά τις περιοριστικές επεμβάσεις του στο χώρο των ατομικών δικαιωμάτων. Μικρή σημασία έχει εάν το αναγνωρισμένο διεθνές δίκαιο έχει απλώς υπερνομοθετική ή συνταγματική ισχύ, αφού, αφενός μεν η ευχέρεια του νομοθέτη περιστέλλεται, αφετέρου το κράτος υποχρεούται, ούτως ή άλλως, να τηρεί τις ανειλημμένες δεσμεύσεις του, υπό την απειλή κατάγνωσης διεθνούς ευθύνης σε βάρος του.

Η κατ'αυτό τον τρόπο παρεχόμενη προστασία, που κινείται παράλληλα σε διεθνές και συνταγματικό επίπεδο, σχετικοποιείται με τις ρητές ή σαφώς συναγόμενες, επιτρεπόμενες παρεμβάσεις των δημοσίων οργάνων, οι οποίες οριοθετούν περιοριστικά το περιεχόμενο προστασίας των δικαιωμάτων. Αντίθετα, ως προς τους φορείς των τελευταίων, γίνεται δεκτό ότι, ως προς τα σπουδαιότερα δικαιώματα (ζωή, τιμή, προσωπική ελευθερία και ασφάλεια), η προστασία του εθνικού και του διεθνούς δικαίου εκτείνεται σε όλους τους ανθρώπους που διαβιούν στη χώρα μας, είτε είναι αλλοδαποί είτε ημεδαποί, χωρίς να μπορεί να αντιταχθεί κατά την άσκηση των σχετικών δικαιωμάτων η ένσταση της αμοιβαιότητας, η οποία, συνεπώς, έχει ατονίσει.

Τα παραπάνω βρίσκουν έκφραση στο Σύνταγμα με τη διάταξη του αρ.5 παρ.2 Σ. Πράγματι, το πρώτο εδάφιο κατοχυρώνει την απεριόριστη, απόλυτη κατά περιεχόμενο προστασία των αναφερθέντων δικαιωμάτων, την άκαμπτη και ανυποχώρητη έναντι οποιασδήποτε διάκρισης. Το δεύτερο εδάφιο παραπέμπει στο διεθνές δίκαιο για την τυχόν εισαγωγή από αυτό εξαιρέσεων-αποκλίσεων από την αρχή ίσης μεταχείρισης που προηγουμένως καθιερώθηκε. Περαιτέρω, το αν αυτές οι εξαιρέσεις του διεθνούς δικαίου έχουν συνταγματική ή υποσυνταγματική δύναμη ή το αν αφορούν μόνο στους αλλοδαπούς ή και στους ημεδαπούς, είναι ζήτημα ερμηνείας της διάταξης. Το αξιοσημείωτο ως προς αυτές είναι ότι η διάταξη θέτει αληθινή επιφύλαξη, δηλ. εξουσιοδότηση του συντακτικού νομοθέτη προς το γενικό ή συμβατικό διεθνές δίκαιο για εξαιρετική ρύθμιση των σχετικών θεμάτων. Αυτή διαφοροποιείται από την επιφύλαξη νόμου, η οποία αφορά την παραχώρηση στον κοινό νομοθέτη της εξειδίκευσης των συνταγματικών ρυθμίσεων και η οποία εντάσσεται, όμως, στη γενική νομοθετική αρμοδιότητά του. Στην περίπτωση της επιφύλαξης υπέρ του διεθνούς δικαίου, αντίθετα, η παραπομπή στις περιοριστικές ρυθμίσεις του διεθνούς δικαίου είναι απαραίτητη, ειδάλλως ισχύει η ερμηνευτική αρχή του αρ.60 ΕΣΔΑ, που επιβάλλει την εφαρμογή της ευνοϊκότερης για τα δικαιώματα ρύθμισης.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ-ΛΗΜΜΑΤΑ

« Η επιφύλαξη υπέρ του διεθνούς δικαίου στο πεδίο των συνταγματικών δικαιωμάτων».

Τα συνταγματικά δικαιώματα κατοχυρώνονται από το εσωτερικό δίκαιο, που εφαρμόζεται εναρμονισμένο προς τις προστατευτικές ρυθμίσεις του διεθνούς δικαίου, εθιμικού ή συμβατικού, το οποίο εντάσσεται στην εσωτερική έννομη τάξη με υπερνομοθετική, μάλιστα, ισχύ. Τα δικαιώματα οριοθετούνται κατά περιεχόμενο από τα δύο, παραλλήλως βαίνοντα, συστήματα προστασίας. Φορείς τους αναγνωρίζονται όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως διαφόρων διακρίσεων. Οι όποιες εξαιρέσεις-αποκλίσεις, υποκειμενικές ή αντικειμενικές, πρέπει να προβλέπονται ειδικά και συγκεκριμένα και να δικαιολογούνται από λόγους αξιολογικής στάθμισης των εκάστοτε συγκρουόμενων συμφερόντων και αξιών. Τέτοιες είναι και οι εξαιρέσεις, οι προβλεπόμενες από το διεθνές δίκαιο, που περιστέλλουν την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας και επιφυλάσσονται από το συντακτικό νομοθέτη στο πρώτο, βάσει του αρ.5 παρ.2 εδ.β' Σ.

Λήμματα (λέξεις-κλειδιά):

1. επιφύλαξη
2. διεθνές δίκαιο
3. διεθνείς συμβάσεις και ΕΣΔΑ
4. περιορισμοί
5. αλλοδαποί
6. αμοιβαιότητα

SUMMARY-ENTRIES

"The reservation of the international law in the field of constitutional rights".

The constitutional rights are consolidated by the internal national law, which is applied in tune with the protective regulation of the international law, both common and conventional, which is, by its turn, incorporated into the national law and order, producing a hyper-legislative force. Both systems of protection, applied simultaneously, define the rights by their content. All people are recognized to be entitled to them, without any distinctions. As a consequence, all exceptions that may exist, regarding the subject or the object of the rights, should be provided for in a specific way and be warranted by critical calculating of the interests and values, which may conflict by occasion. Such are the exceptions, provided for by the international law, which reduce the protection of the fundamental rights of life, honour and liberty and which are reserved by the constituent legislator to the first one, according to the article 5 par.2 section b, of the Greek Constitution.

Entries (key-words):

1. reservation
2. international law
3. international treaties and European Treaty of Human Rights
4. restrictions
5. aliens
6. reciprocity

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

1. Βεγλερής Φ., Η Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Σύνταγμα, 1977
 - ❖ Σελ. 63-66
 - ❖ Σελ. 84-108
 - ❖ Σελ. 124-129

2. Βεγλερής Φ., Περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, 1982, σελ. 29-80

3. Βλάχος Γ., Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Επίμετρο, 1979, σελ. 97-101

4. Δαγτόγλου Π.Δ., Ατομικά Δικαιώματα Α', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005
 - ❖ Σελ. 25-30
 - ❖ Σελ. 205
 - ❖ Σελ. 231-237
 - ❖ Σελ. 240-245
 - ❖ Σελ. 268-281

5. Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, τομ. Γ', ημιτ. 1, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 195-224

6. Κατράνης Α., Ευρωπαϊκό Κοινοτικό δίκαιο και προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου από το εθνικό Σύνταγμα, ΕΕΕυρΔ 1983, σελ. 608 και 613-614

7. Μάνεσης Α., α' ατομικές ελευθερίες, δ' έκδοση, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1979
 - ❖ Σελ. 57-63
 - ❖ Σελ. 120-125

8. Μαυριάς Κ., Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2004, σελ. 257-259
9. Παραράς Π.Ι, Σύνταγμα 1975, άρθρα 1-50, τ.1, Νομολογία, Παρατηρήσεις κατ'άρθρο, Νομοθεσία, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985.
10. Παραράς Π.Ι , Σύνταγμα και ΕΣΔΑ, 2^η εκδ. Αντ.Ν .Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σελ.48,171
11. Ράικος Α.Γ., Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, εκδ.2002
- ❖ Σελ. 105-113
 - ❖ Σελ. 499-506
12. Ρούκουνας Εμμ., Διεθνής Προστασία Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα,1995
- ❖ Σελ. 28-30
 - ❖ Σελ. 136-137
 - ❖ Σελ. 231-232
 - ❖ Σελ. 238-243
13. Ρούκουνας Εμμ., Διεθνές Δίκαιο, τεύχος πρώτο, β' εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή,1997, σελ.54-68.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

1. Απόφαση Εφ.Θεσσαλ. με αριθμό 556/2005, ακυρότητα δικαιοπραξίας εν ζωή που αφορά στη σύσταση δικαιώματος σε ακίνητα που βρίσκονται σε παραμεθόριες περιοχές, εκτός από νομικά ή φυσικά πρόσωπα που έχουν ελληνική ιθαγένεια ή αυτή των κρατών-μελών των ευρωπαϊκών κοινοτήτων ή είναι ομογένεις.
2. Απόφαση ΑΠ με αριθμό 475/2004 , ομοίως με την προηγούμενη απόφαση, απαγόρευση απόκτησης ακινήτων σε παραμεθόριες περιοχές από αλλοδαπούς.
3. Απόφαση ΕΔΔΑ της 8.2.2000, υπόθεση Μ.Ντ. κατά Ελλάδας, προσφυγή 40907/1998.
4. Απόφαση ΑΠ(Ολομ.) με αριθμό 4/2005, διάλυση σωματείου «Τουρκική Ένωση Ξάνθης».
5. Απόφαση ΑΠ με αριθμό 586/2005, σύσταση πολιτιστικού συλλόγου Τούρκων γυναικών.
6. Απόφαση ΜΠρΑθ με αριθμό 332/2006, αναγνώριση σωματείου με μέλη αλλοδαπούς.
7. Απόφαση ΕΔΔΑ της 14.12.1999, υπόθεση Μουφτή Θράκης-αντιποίηση αρχής.
8. Απόφαση ΕΔΔΑ της 6.4.2000, υπόθεση Ιάκωβου Θλιμμένου κατά Ελλάδας, λογιστή μάρτυρα του Ιεχωβά.
9. Απόφαση ΣΤΕ με αριθμό 204/2005, αποκλεισμός αλλοδαπών από την άσκηση δικηγορικού επαγγέλματος.
10. Απόφαση ΣΤΕ(Ολομ.) με αριθμό 395/1978 , δικαίωμα ελεύθερης εκλογής συζύγου των αστυνομικών οργάνων.
11. Απόφαση ΣΤΕ με αριθμό 4590/1976, περί του ίδιου ζητήματος με την προηγούμενη.

Σημείωση: Το πλήρες κείμενο των ανωτέρω αποφάσεων βρίσκεται δημοσιευμένο στην διαδικτυακή τοποθεσία «Νόμος» με διεύθυνση:

http://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html